O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O`RTAMAXSUS TA`LIM VAZIRLIGI

ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR NOMIDAGI
ANDIJON DAVLAT UNIVERSITETI

Psixologiya kafedrasi

Qo`lyozma huquqida

ABDULXAMIDOVA DILOROM ABDURASHIT QIZI

"O'SMIRLARDA OILAVIY MUNOSABATLAR JARAYONIDAGI DEZADAPTATSIYA HOLATLARINING YUZAGA KELISHI VA PSIXOPROFILAKTIKASI"

5110900– "Pedagogikava psixologiya" ta'lim yo`nalishi bo`yicha bakalavr darajasini olish uchun yozilgan

BITIRUV MALAKAVIY ISH

Ilmiy rahbar: psixologiya fanlari doktori,professorS.N.Safoyev

Andijon- 2017 yil

REJA

Kirish

I.BOB.O‘smirlikdavrishakllanishidaoilaviymunosabatlarpsixologikdeterminantsifatida

1.1.Oilabarqarorligigashaxslararomunosabatlarta’sirimasalasigaSHarqmutafakkirlarivama’rifatparvarlariningqarashlari

1.2. Oilaviymunosabatlarimuammosiningpsixologiyadanazariyvaamaliytadqiqetilishi

1.3. O‘smirlarxarakteridaijtimoiypsixologikdezadaptatsiyaxolatlariningshakllanishomillari

II.BobO‘smirlardadezadaptatsiyaxolatlarinishakllanishioldiniolishningpsixologikprofilaktikasi

2.1.Oilaviynizolaro‘smirlardadezadaptatsiyaxolatlarinikelibchiqishdeterminantisifatida

2.2. O‘smirlardadezadaptatsiyaxolatlariningpsixologikdiagnostikasinatijalari.

2.3 Oiladao‘smirlardadezadaptatsiyaxolatlarinioldiniolishbo‘yichapsixoprofilaktikishlarmazmunvamoxiyati

Umumiy xulosalar

Tavsiyalar

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

MUNDARIJA

Kirish

I.BOB.O‘smirlikdavrishakllanishidaoilaviymunosabatlarpsixologikdeterminantsifatida

1.1.Oilabarqarorligigashaxslararomunosabatlarta’sirimasalasigaSharqmutafakkirlarivama’rifatparvarlariningqarashlari………..……………………4-6

1.2. Oilaviymunosabatlarimuammosiningpsixologiyadanazariyvaamaliytadqiqetilishi…………………………………………………..……….7-10

1.3. O‘smirlarxarakteridaijtimoiypsixologikdezadaptatsiyaxolatlariningshakllanishomillari…………………………………………………………11-24

II.BobO‘smirlardadezadaptatsiyaxolatlarinishakllanishioldiniolishning psixologikprofilaktikasi

2.1.Oilaviy nizolar o‘smirlarda dezadaptatsiya xolatlarini kelib chiqish determinanti sifatida………………………………………………..………25-28

2.2. O‘smirlardadezadaptatsiyaxolatlariningpsixologikdiagnostikasinatijalari……………………………………………………………………28-37

2.3 Oiladao‘smirlardadezadaptatsiyaxolatlarinioldiniolishbo‘yichapsixoprofilaktikishlarmazmunvamoxiyati………………………………37-45

Umumiy xulosalar

Tavsiyalar

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

KIRISH

Mavzuning dolzarbligi: Inson ma’naviyatini shakllantirishning eng maqbul maskani oiladir. Oila qaysi millatga mansub bo‘lsa, o‘sha xalqning ma’naviyati nio‘zida mujassamlashtirib, birnecha asr-lik tarixga ega bo‘lgan an’analarni, ma’naviyatni avloddan-avlodga etkazadi.

Agarda shaxsning shakllanishida biologik, tabiiy va madaniy muhit, ijtimoiy tajriba, odamlar bilan munosabat kabi omillar muhim ahamiyat kasb etishini inobatga olsak, bularning barchasi oilada mujassamlashgandir. Zero, shaxsma’naviyati, uningdunyoqarashi, e’tiqodi, hayotiytamoyillari, ideallari, qadriyatlari, ko‘nikmalarmajmui, asosan, oiladashaklla-nadi. Qolaversa, shaxsma’naviyatioilaviymuxitorqaliavloddanavlodgao‘tadiganhayo-tiytajribalarasosidashakllanadihamdaalohidainsonshaxsiniinsoniyatningmadaniyvatarixiytaraqqiyotibilanbog‘labturadi. SHuma’noda, oilama’naviyatqo‘rg‘onihisob-lanib, oilaqaysimillatgataalluqlibo‘lsa, o‘shamillatningma’naviyatinio‘zidaaksettiradi.

Oilaomiliningilmiy, falsafiy, pedagogik, etnopsixologiktavsifimamlakat-ningiqtisodiy, siyosiy, ijtimoiyrivojlanishinibelgilashdamuhimahamiyatkasbeta-di.

Bizgama’lumki, insonodobliyokiodobsiz, olijanobyokiegoist, jinoyatchiyokisog‘lomxulqlishaxsbo‘libdunyogakelmaydi. Balkishaxsdagiuyokibuxildagixususiyatlarvaustanovkalarkishiningijtimoiyhayotfaoliyati, uniqurshabolganob’ektivshart-sharoitlarvavoqea-hodisalarta’siridavujudgakeladi.

Ushbushart-sharoitlarvaob’ektivmunosabatlarxarakteriindividningshaxssifatidashakllanishigaasosbo‘libxizmatqiladi. Demak, aytishmumkinki, ijtimoiyturmushshart-sharoitlaripirovardnatijainsonxulq-atvoriningshaklvatamoyillarinibelgilabberadi

Jamiyathayotiningo‘zgarishi, ma’lumjihatdanoilaga, uninga’zolarigabog‘liqbo‘l-ganligibois, bumuammonio‘rganishvatahliletishdolzarbjarayon.

Tadqiqotning maqsadi – o‘smirlik davrida dezadaptatsiya xolatlarining shakllanishiga olib keluvchi salbiy oilaviy munosabatlar munosabatlari ta’sirini o‘rganishdan iborat.

Tadqiqotpredmeti – o‘smirlardagidezadapatatsiyaxolatlarinamoyonbo‘lishxususiyatlarixususiyatlari.

Tadqikotob’ekti – Andijonviloyati27 -maktabning 9-sinfo‘quvchilarivaularningota-onalari.

Tadqiqotvazifalari :

1. Psixologikadabiyotlardao‘smirlikdavriijtimoiypsixologikadaptatsiyavadezadapatsiyamuammosiningpsixologikadabiyotlardao‘rganilganlikholatinitahlilqilish.
2. O‘smirvaOta-onalarmunosabatlarinishaxsshakllanishigaijtimoiypsixologikdezadaptatsiyaxolatinita’sirimuammosininazariyjihatdano‘rganish.
3. O‘smirlikdavridaijtimoiypsixologikdezadaptatsiyaxolatlarininingshakllanishiningpsixologikxususiyatlarinieksperimentaljihatdantadqiqetish.
4. Eksperimentaltadqiqotnatijalariniqaytaishlash, xulosavatavsiyalarishlabchiqish.

Tadqikotfarazi – ota-onalarningo‘zfarzandlarigabo‘lgandestruktivmunosabatlaribilano‘smirlardaijtimoiypsixologikdezadaptatsiyashakllanishibilano‘zarodeterminatsiyalashganbo‘lishimumkin.

Tadqiqot metodlari. Tadqiqotimiz maksad va vazifalari hamda ilgari surilgan ilmiy farazdan kelib chiqib, quyidagi metodlardan foydalanildi:

- kuzatish, suhbat;
- test, xususan, Varga-Stolinning "Ota-onalarningfarzandlarigabo'lganmunosabatlarinianiqlash" test-so'rovnomasi;
- T.SHraybertomonidantaklifetilgan "Oiladagihayotgamunosabat" metodikasi;
- .

Tadqiqotningnazariyvaamaliyahamiyati. Tadqiqotdanolingannatijalar, nazariytahlillarpsixologiyaningmuayyansohalari, xususan, umumiypsixologiya, ijtimoiypsixologiya, oilapsixologiyasi, yoshdavrlaripsixologiyasi, psixodiagnostikafanlariniyanadaboyitishgaxizmatqilishimumkin. Eksperimentaltekshiruvbo'yichaqo'lgakiritilganma'lumotlarta'limmuassasalaridafaoliyatyurituvchiamaliypsixologlartomonidano'smirlarbilanishlashdasamaraliqo'llanilishimumkin.

I.Bob.O‘smirlikdavrishakllanishidaoilaviymunosabatlarpsixologikdeterminantsifatida.

1.1.Oilabarqarorligigashaxslararomunosabatlarta’sirimasalasigaSHarqmutafakkirlarivama’rifatparvarlariningqarashlari

Sharqningbuyukallomalarivama’rifatparvarlarihisoblanganAbuNasrForobiy, AbuRayhonBeruniy, AbuAliibnSino, Kaykovus, YUsufXosHojib, AlisherNavoiy, HusaynVoizKoshifiy, ZahiriddinMuhammadBobur, RizouddinibnFaxruddin, AhmadDonish, AbdullaAvloniy, FitratvaboshqalarningasarlaridaMarkaziyosiyodayashabkelayotganxalqlar, jumladan, o‘zbekxalqiningoilaviyhayoti, undagio‘zaromunosabatlarning (ayniqsaer-xotin) milliypsixologikxususiyatlari, er-xotinningburchvavazifalari, oilaningturmushtarzivatarbiyaviymuhitivaboshqalarhaqidaqimmatlifikrlarmavjud. Oilaviyturmushvaundagishaxslararomunosabatlarmadaniyatigaxosmasalalarbuyuk muhaddisallomalarMuhammadibnIsmoilBuxoriy, At-Termiziyijodlaridahamdatasavvuffalsafasiningyiriknamoyandalaribo‘lmishAhmad YAssaviy, BaxovuddinNaqshband, NajmiddinKubrotariqatlaridahamkengyoritilgandir. Sharqmutafakkirlariningilmiy-madaniymerosinio‘rganarekanmiz, ulardabayonqilinganoilaviyturmushqoidalari, undagishaxslararomunosabatlarmadaniyati, farzandkamoloti, erkakbilanayolmunosabati, insoniyfazilatlarningshakllanishihaqidagiqimmatlifikrlarsharqxalqlari, xususan, o‘zbekxalqiningog‘zakiijodi, eposining (o‘zbekxalqmaqollari, ertaklari, dostonlari, afsonalari, rivoyatlari) uzviyligiasosidatarkibtopganilmiy-madaniymerosekanliginiko‘ramiz.

Chunonchi, o‘zbekxalqiningog‘zakiijodivaeposlaridamardlik, halollik, kamtarlik, ishonch, sevgiga-sadoqat, do‘stlik, adolatlilik, mehnatsevarlik, hamfikrlilik, orastalik, go‘zallik, oqillik, e’tiqod, hurmat-ehtirom, oilasha’niva

g‘ururinihimoyaqilish, tug‘ilganjoyigamuhabbat, ezgulikkaintilish, halolvapokyashashulug‘langan. BuvoqeliknibizAlpomish, Kuntug‘mish, Go‘ro‘g‘li, Oysuluv, LaylivaMajnun, YUsufvaZulayhokabiqatoro‘zbekxalqdostonlariningqahramonlarimisolidako‘rishimizmumkin.

Sharqmutafakkirlarita’limotidaoiladao‘smirtarbiyasikengtarzdatadqiqetilgan

AbuAliIbnSinoningasarlaridajumladan «Tadbirimanzil» risolasidainsontabiatitug‘ilgandaaxloqliyokiahloqsizbo‘lmaydi, degang‘oyamuhimahamiyatkasbetadi. Odamlaraslidayaxshixulq, tayyorshaxsiysifat, odatvako‘nikmalarbilantug‘ilmaydilar.

Bundayxususiyatlarularningijtimoiyhayotidasekin-astashaxsiyvao‘zgalartajribasi, ota-onalari, ajdodlaran’analar, ta’lim-tarbiyata’siridashakllanaboradiboalnima’naviy-ahloqiytarbiyalashdamehnatsevarliknipromgaalohidaurg‘uberib, ota-onalarnifarzandlariganisbatankasb-xunaro‘rgatishgadavatetadi, mehnatniulug‘laydi. Mehnatsizhayotkechirishningo‘smirgabo‘lgansalbiyta’siriniko‘rsatibberadi.

Ayniqsa, AbuAliibnSinoaqliy, ahloqiy, etetikvajismoniytarbiyaningbirligivaularniamalgaoshirishyo‘llarihaqidagifikrlaribugungikundahamijtimoiyahamiyatkasbetmoqdavama’naviyqadriyatsifatidae’tiborgaloyiqdir

UshbumuammogaoidmulohazalarAbuAliIbnSinoning (980-1037) "Donishnoma", "Risolaiishq", "Tibqonunlari", "Uyxo‘jaligi" kabiqatorasarlariMarkaziyOsiyoxalqlariaxloq-odobi, tarbiyapsixologiyasi, falsafavatabobatolamidaalohidao‘rintutadi.

IbnSinooilaviymunosabatlarningturlivamuhimtomonlariniyoritarekan, avvalooilaboshlig‘ierningoldidagimas’uliyatlivazifalargae’tiboriniqaratadi. Uningfikricha, birinchinavbatdaeroiladagitarbiyaviyishlargadoirhamnazariy, hamamaliyma’lumotlargaegabo‘lishishart.

IbnSinooilaviymunosabatlarmaromioiladagitinchtotuvlik, mehr-muruvvat, oilag‘ururivasha’niko‘pjihatdanayollargahambog‘liqekanligihaqidako‘pyozgan.

MirAlisherNavoiyo‘smirlarnitarbiyasinibarvaqtboshlaganma’quldeganbarchamutafakkirlarningfikrigaqo‘shilganholdainsonningvoyagaetishidata’lim-tarbiyaningo‘rnibeqiyosekan, bujarayonniazaliyan’analargatayanganholdata’lim-tarbiyaniamalgaoshirishlozimdebhisoblaydi.

Ogahiyota-onalargaqarata, o‘smirnifazilatlarinita’lim-tarbiyajarayonidaegallashimumkinliginialohidata’kidlaydi. Uushbufikrinirivojlantirib, o‘smirningyoshiulg‘ayishibilanuningbiologikorganlarimustahkamlanadi, umumiyhodisalarnihamdamurakkabnarsalarnibilishgaintilaboradi, narsavahodisalarni, yaxshilikvayomonliknibir-biridanajratadiganbo‘ladi, umumiyvoqeliklarnibilaborishibilanuningaqli, tafakkuri, salohiyatitakomillashadi, ongio‘saboshlashiyuzasidanxulosachiqaradi.

YusufXosHojibning “Qutadg‘ubilig” dostonidakomilinsonvaezgulik, adolat, ma’rifatvaodob-ahloqhaqidagig‘oyalarKuntug‘di, Oyto‘ldi, O‘g‘dulmish, O‘zg‘urmushobrazlariorqaligavdalangan Beruniyqarashlaridaoilaviymunosabatlarbarqarorligininingetakchiomillarioqillikvamehnatsevarlikningahamiyatihaqidahamqimmatlifikrlarmavjud."Muayyanvazifalarnibajarishzaruriyatiinsonfaoliyatiningbirumrgayashashqoidasidir. Insonningqadr-qimmatio‘zvazifasinia’lodarajadabajarishidan, shuninguchunhaminsonningengasosiyvazifasivao‘rnimehnatbilanbelgilanadi. Zero, insono‘zhohishigamehnattufaylierishgan".

YusufxosHojibningmashhurasari "Qutadg‘ubilig" (baxtsaodatgayo‘llovchibilim)daeryokixotintanlashdauningqaysisifatvafazilatlariga e’tiborberishzarurligi, insonshaxsigaxossifatvafazilatlarningoilaviyhayotniboshqarishdagiroli, o‘rnivaahamiyati, er-xotino‘zaromunosabatlariningme’yorlari, farovonturmushkechirishningmuhimshartlarihaqidaqimmatlifikrlaraytilganki, ularhozirgioilaturmushivaer-xotinmunosabatlariuchunhamahamiyatlidir.

AlisherNavoiy (1441-1501) "Mahbubulqulub", ya’ni "qalblarsevgilisi" va "Vaqfiya" asarlaridaoilaviyturmushibilanbog‘liqervaxotinningvazifalari, burchlari, o‘zaromunosabat-muloqotmadaniyati, ularningmuvofiqligivanomuvofiqligi, uningoqibatlarihaqidaqimmatlinasihatvama’lumotlarniyozibqoldirgan.

HusaynVoizKoshifiy (1440-1505) o‘zininghayotdanolgansaboqlari, tajribalariasosidainsonparvarlik, ijtimoiyhayot, oilaviyodob, adolat, halollik, sofdillik, to‘g‘rilik, rostgo‘ylikhaqidagifikrlariniqiziqarlihikoyalar, rivoyatlar, pandu-nasihatlaryordamidabayonetgan. Usalbiyaxloqiyxislatlarniqoralaydivaularninginsonhayotivajamiyatuchunkattazarar olibkelishiniqatoribratlirivoyatlarbilanko‘rsatadi. Koshi-fiyjamiyatda, odamlaro‘rtasidavaoiladagio‘zaromunosabatlardaaxloqme’yorlaribo‘lib, bume’yorlarinsonlarningxulq, fe’l-atvorlarinitartibgasolibturadiganaxloqiytalablardir, debbaholaydi. Uijobiyxislatlarningkishilardabo‘lishishartbo‘lganinsoniyfazilatdebtushunadi. Insoniyfazilatlar; sabr, hayo, iffat, pokizalik, sobitqadamlik, saxiylik, rostgo‘ylik, shijoat, kamtarlik, xushyorlik, oliyhimmatlilik, diyonatlilik, ahdigavafolik, andishalilik, izzat-hurmatnibilish, siryashiraolishkabifazilatlarnibirma-birta’riflab, ularningahamiyativaoqibatlariniaytibo‘tadi.

XXasrTurkistonjadidchiliginingulkannamoyandalaridanbiriAbduraufFitrat "Oila" nomliasaridafarzandlartarbiyasi, qizlarhamilmolishkerakligivabusohadaota-onaningvazifalari, uylanishvauylanmaslik, uylanishdaqandayxotintanlashlozim, bo‘lajaker-xotinbirinchimartanimalargae’tiborberishilozimligi, ilg‘org‘oyalarniilgarisuradi. U "millattaqdirimanashumillatvakillariyashaganoilaningholatigabog‘liqdir, qaerdaoilamunosabatikuchliintizomgatayansa, mamlakatvamillathamshunchakuchlivatartiblibo‘ladi", debyozadi (10; 8)..

1.2. Oilaviymunosabatlarimuammosiningpsixologiyadanazariyvaamaliytadqiqetilishi

Oilaa'zolario'rtasidasodirbo'ladiganmurakkabvaserqirralio'zaromunosabatlarko'plabolimlar, shujumladan, o'zbekistonlikolimlar (M.Davletshin, G'.SHoumarov, E.G'oziev, B.Qodirov, X.Karimov, N.Sog'inov, F.Akramova, G.YAdgarova, M.Salaeva, D.Xoliqovvaboshqalar) tomonidano'rganilgan. Ulardako'proqo'zbekoilasigaxosurf-odatlar, udumlar, an'analarnuqtainazaridanoilaviymunosabatlarningetnopsixologikqirralaritadqiqetilgan.

O'zbekistondaoilamuammolaridoirasidao'rganilishian'anagaaylangan. Qatortadqiqotlarda (E.G'oziev, G'.SHoumarov, V.Karimova, I.YOkubov, B.Qodirov, S.Mirhosilov, E.Usmonov, N.Sog'inov, F.Akramova, L.Karimova, N.Salaeva, O.SHamieva, O.Abdusattorovavab-q.) oilaviyhamdashaxslararoo'zaromunosabatlardoirasidaalohidaahamiyatkasbetgangendertafovutlaro'rganilgan

Ota-onamunosabatlariningfarzandlargagenderta'sirimuammosiM.Salaeva (2005) tadqiqotlaripredmetigaaylangan. Jumladan, uqo'lgakiritganxulosalardanbiri, "o'zbekoilalaridaonalarningotalarganisbatanfarzandlargao'tag'amxo'rligi, ya'niularniqiyinchiliklardansaqlash, ziyonetkazibqo'yishdanqo'rqish, farzandningo'zigabog'langanligivatobeliginirag'batlantirish, ulardashahvoniylikvatajovujkorliknibosishkabixususiyatlarningkuchligigi, onalardaotalarganisbatandemokratiklilikningkuchliligiisbotlangan.

TaniqlitadqiqotchiolimlarU.Jems, CH.Kuli, U.Tomas, F.Znanetskiy, J.Piaje, Z.Freydkabilaroilaningdavrasidaro‘yberadiganshaxslararomunosabatlarningxarakterigaalohidae’tiborberishib, birshaxsningboshqabirshaxsta’siridaqandayqilib, o‘zsifatlarinitakomillashtirishi, o‘zgartirishi, tarbiyalanishikabiqatormasalalarnio‘rgandilar.

Ayrimolimlar (G.M.Andreeva, A.I.Zaxarov, V.S.Toroxtiy, N.YA.Solovevavaboshqalar) ninghaqlie’tirofetishlaribo‘yicha, bu – birlamchiguruhdir.[1] YA’ni, birlamchiguruhgaxosbo‘lganemotsionallilik, munosabatlardarasmiylikvanorasmiylikninguyg‘unlashuvi, ijtimoiy-psixologikmuhitninginsoniymunosabatlargabog‘liqligivah-zolaroilaviymunosabatlargahamxosdirOta-onaningfarzandlarigabo‘lganmunosabatixususiyatlariA.I.Zaxarov(1986), R.Dreykurs(1986), V.YA.Titarenko(1987), E.G.Eydemiller, V.V.YUstitskiy(1990) kabipsixologlartomonidankengo‘rganilgan. O‘smirtarbiyasidaota-onaningg‘amxo‘rligietakchihisoblanadi. G‘amxo‘rlikyokiqo‘llab-quvvatlashningdarajasio‘smirtarbiyasigaota-onaningqanchakuchvavaqtajratishigabog‘liq. Qo‘llab-quvvatlashniikkigaajratishmumkin: me’yordanortiqgiperproteksiya) vaetarlidarajadaqo‘llab-quvvatlamaslik (gipoproteksiya). Me’yordanortiqg‘amxo‘rlikhamdame’yordanortiqqo‘llab-quvvatlashgaota-onalartomonidanjudako‘pvaqtajratiladi. Tarbiyaularhayotiningmazmunigaaylanibqoladi. Qo‘llabquvvatlashningetarlidarajadabo‘lmagan (gipoproteksiya) shaklidabirorbirjiddiyvoqeasodirbo‘lmagunigaqadarota-onaningtarbiyaga “qo‘litegmaydi”.

Rossi va Rossi (1990) tadqiqotlarioilaganisbatangenderustanovkalargabag‘ishlanganbo‘lib, ayollar – onalar, opalar, qizlarvabuvilartasavvuridaoilabumuayyanyaxlitlik,

---

[1] Торохтий В.С. Осноциально-психологического обеспечения социальной работқ с семьей.-М., 2000

birlikramziekanligivashuninguchunhamasosanvaqtlarinifarzandlariga, ayniqsa, ularmaktabgachayoshdabo‘lganvaqtlaridahamdakeksayganinsonlargabag‘ishlashim umkinligio‘rganilgan.

Me’yordanortiqnazoratniArturReanota-onaningo‘smirgabo‘lganmunosabatibo‘yichaxulqatvorningquyidagito‘rttaparametri dao‘rganadi:

1. Nazorat: o‘smirfaoliyatigata’siretishgaurinish. O‘smirningota-onatalabigatobelikdarajasianiqlanadi;

2. Etuklikkatalab: ota-onatomonidanyuqorihissiyvaijtimoiydarajadagiaqliyimkoniyatidanyuqorivazifalarn ibajarishgamajburetishbilano‘smirganisbatanbosimo‘tkazish;

3. Muloqot: birorbirmunosabatniyokifikrnianiqlashtirishmaqsadidao‘smirdanfoydalanishuchun ota-onalartomonidanishontirishniqo‘llash;

4. Xayrixoxlik: ota-onalaro‘smirganisbatanqanchalikdarajadaqiziqishlarininamoyonqiladilar (rag‘batlantirish, uningmuvaffaqiyatlaridanxursandbo‘lish), iliqlik, mehr, parvarish, unganisbatanbo‘lganmunosabatdahamdardbo‘lishyu

Ota-onaningo‘smirgabo‘lgannazoratkomponentiikkitatizimdao‘rganilgan: avtonomvanazorat. Ota-onaningharqandaytartiblixulq-atvoriikkitanuqtaorasidagijoyniegallaydi, jumladan, to‘liqavtonomiyadantoota-onairodasigabo‘ysunishgacha.

Makkobiota-onanazoratiningquyidagikomponentlarinikiritadi:

1) cheklaydigan – o‘smirfaoliyatigachegarao‘rnatish.

2) talabchanlik – o‘smirlardanyuqoridarajadagima’suliyatnitalabetish;

3) qattiqqo‘llik – o‘smirlarnibirorbirnarsagamajburlash;

4) shilqimlik – o‘smirninngmunosabatlarivarejalarigata’siretish;

5) ixtiyoriyhokimlikninamoyonetish.

O‘smirningilkyoshdavrlaridao‘smirehtiyojlarikattalartomonidanqondiriladi. Biroqo‘smirningmotorikasivaxulq-atvoriniboshvarishshakllanishibilanoqota-

onalarularningfaolliginiyo‘naltirishvachegaralashniboshlaydilar. Albatta, o‘smirlartarbiyasidaularningxavfsizliginita’minlashuchunbelgilanganchegaralashva rahbarlikzarur.

Ota-onatomonidanqo‘llaniladiganinteriorizatsiyavositasivanazoratmalakasio‘smirningxarakterologikqirralari, o‘zigajavobgarlikvaijtimoiykompetentliknishakllanishidaasosiymexanizmhisoblanadi. I.A.Zaxarov (1988) ota-onanazoratiniuchgabo‘libo‘rganadi: bartarafetivchi; o‘rtamiyona; me’yordanortiqavtoritarshaklxususiyatigaegalik.

Ota-onatalabi, birinchidan, boalningmajburiyatlariga, o‘smirnningo‘zinimaniqilishigaqaratilishizarur. (o‘z-o‘zigaxizmat, ta’lim, uyishlarigayordamv.x.). Ikkinchidan, o‘smirkulishimumkinbo‘lmagantalab-ta’qiqnio‘rnatish. Ota-onatalabi, majburiyatvatalablarningme’yoridanortiqligi, o‘smirpsixikjarohatgaolibkeluvchixatarningkengayishi - o‘smirimkoniyatlarigamoskelmaydigano‘smirgabo‘lganjudayuqoritalabma’suliyatvatalablarnietarlidarajadaemasligi– bundayhollardao‘smiruyishlaribo‘yichabirorbirishnibajarishdaota-onatomonidano‘smirningengkamdarajadagimajburiyatlargaegabo‘lishidir.

Ota-onanazoratiningo‘smirshaxsinnigshakllanishita’siridaavtoritaruslubdagiota-onaempatiyasi, o‘zinibaholashningpastligi, uningtashqitalablargayo‘nalganligiyo‘qligigaolibkeladi. Demokratikuslubnibelgilovchiquyidagiparametrlar: ota-onavao‘smiro‘rtasidagiverbalmuloqotniyuqoridarajadaekanligini, oilaviymuammolarnio‘smirlarbilanmuhokamaetishni, o‘smirnimustaqilmuvaffaqiyatlarigaishonchvakerakbo‘lsayordamberishgatayyoro‘ztarkibigaoladi. Nazoratstiliesao‘smirlarnisezilarlidarajadachegaralash, mazmuninio‘smirgaaniqvato‘liqtushuntirish, tartibintizombo‘yichao‘smirlarvaota-onalarorasidakelishmovchilikningyo‘qligidemakdir.

E.L. Gorlovakompetentota-onaningpsixologikportretinio‘rganishgamuvaffaqbo‘ldi. Psixologikkuzatuvamaliyotidazamonaviyvakolatniota-ona - buo‘zfarzandiganisbatanaybdorlikvaqo‘rquvhissinihisetmaydi, “yomon” ota-onaqo‘rquviniboshidankechirmaydiganinsondebe’tirofetilgan. Buinsono‘smiro‘sayotganrealvaziyatniko‘rishgavaunio‘zgartirishuchunkuchinisarflashgatayyor. Vakolatliota-onao‘smirningrivojlanishiuchunoiladamuloqotuchunqanchalikyaxshisharoityaratilganligigabog‘liqliginitushunadi. Vakolatlikningtizimlikomponentiilkyoshdagio‘smirlarnitarbiyalayotganota-onanito‘rttaota-onaningquyidagiportretinita’riflashimkoniniberadi.

Shartliravishda “komponent” debnomlanganbirinchiguruhgakiruvchiota-onalaro‘smirrivojlanishigata’luqlibo‘lgansavollargadalillarasosidajavobqaytaradihamdata’riflanganvaziyatdao‘smirhisetayotgantuyg‘uniadekvatifodalaydi.

Bundayota-onalaro‘zfarzandinirivojlanishiuchunsharoityarataolishimumkin. Ota-onaningo‘smirnirivojlanishiuchunhartomonlamayordamio‘smirnijismoniy , intellektualdvahissiyehtiyojlarinietarlivazarursifatlidarajadaqondirishnianglatadi.

Bundaytarbiyaningnatijasi – o‘smirningpsixologiksog‘lomligiuningbaxtihisoblanadi. Hozirgikundaota-onannigkompetentligiuchtarakursdao‘rganiladi: birinchisi – o‘smirrivojlanishininguyokibuyoshidaota-onaningumumiyma’lumotgaegalikdarajasietarlidarajadashakllanganligibilanbog‘liq; ikkinchiaspekto‘zota-onasini “his” etish, o‘smirbilansavodlio‘zarota’sirgakirishishqobiliyatixulq-atvorkomponentibilanbog‘liq.

Demak, ota-onavao‘smirmunosabatinnigo‘zigaxosligiota-onaningo‘smirgamunosabatiniko‘rsatadi. Psixologlarota-onaningmunosabatituzilishinian’anaviytarzdauchgabo‘ladi: hissiy, kognitivvaxulqatvor. Ota-

onaningmunosabatikognitivkomponentdao‘zfarzandiningqadriyatlari, qiziqishlari, ehtiyojlaritavsifihaqidaota-onaningtasavvuritushuniladi. Bundaytasavvuradekvatbo‘lmasligiyokiadekvatbo‘lishimumkin. O‘smirhaqidagiadekvatbo‘lgantasavvur – buota-onaningo‘smirningindividualxususiyatigaasoslanganyo‘nalganligi, moillik, qiziqish, psixikvaxzarakterologikxususiyatibilanbog‘liqto‘liqvaob’ektivbilim.

Adekvatbo‘lmagano‘smirhaqidagibirxilbo‘lmagantasavvur. O‘smirga, uningpsixofiziologikma’lumotnibaholayolmaslik, kasallikniqo‘shibqo‘yishi (invalidizatsiya); o‘smirni “kichkintoy” rolidako‘rish, uhaqidaota-onaninghimoyasizdektasavvurqilishi , bog‘liqliginiesaorttiribko‘rsatish (infantilizatsiya). O‘smirgaijtimoiykamo‘zlashtirishdebnisbatanberilganbo‘lishimumkin, shuninguchunota-onao‘smirningkelgusihayotidaxavotirliknihisetadi, uningmavqeinipasaytiradi, uniijtimoiyxatarlidebtasavvuretadi.

A. Freydnazariyasigako‘ra, jazogahukmetilganbolatoboraagressivbo‘libborib, o‘zidaalamniqaysidirbirob’ektdan (o‘zidankichiklardan, begonalardan, hayvonlardan) olishgaqasdqiladigan, qasoskorbo‘libo‘sadi

AmerikalikolimS.D.SHerrits (2003) oiladagiqattiqqo‘lliklarningbolavaota-onaxulq-atvorigasalbiyta’sirinio‘rganib, ularningxarakteridaro‘yberadigano‘zgarishlargato‘xtalibo‘tgan.

Hissiykomponentintegralqabulqilishyokiqabulqilmaslikbilanbog‘liqiztirobl aryig‘indisinio‘ztarkibigaoladi. Ota-onamunosabatitizimidaasosanuningpaydobo‘lishxususiyatinibelgilovchiasosiyo‘rni niegallaydi. Hissiykomponentda “simpatiya-antipatiya”, “hurmatvahurmatsizlik”, “yaqinlik-yiroqlik”.

Ota-onamunosabatiningxulqko‘rinishidagikomponenti – buo‘smirbilanbo‘ladiganmuloqotningshakli, nazoratko‘rinishivausulidir. O‘smirgao‘tganxulq-atvorta’siriturliko‘rinishdabo‘lishimumkin: ota-onaningustunligidantoo‘smirningavtonomligigacha.

Ota-onaningfarzandlarigabo'lganmunosabatixususiyatlariA.I.Zaxarov(1986), R.Dreykurs(1986), V.YA.Titarenko(1987), E.G.Eydemiller, V.V.YUstitskiy(1990) kabipsixologlartomonidankengo'rganilgan. O'smirtarbiyasidaota-onaningg'amxo'rligietakchihisoblanadi. G'amxo'rlikyokiqo'llab-quvvatlashningdarajasio'smirtarbiyasigaota-onaningqanchakuchvavaqtajratishigabog'liq. Qo'llab-quvvatlashniikkigaajratishmumkin: me'yordanortiqgiperproteksiya) vaetarlidarajadaqo'llab-quvvatlamaslik (gipoproteksiya). Me'yordanortiqg'amxo'rlikhamdame'yordanortiqqo'llab-quvvatlashgaota-onalartomonidanjudako'pvaqtajratiladi. Tarbiyaularhayotiningmazmunigaaylanibqoladi. Qo'llabquvvatlashningetarlidarajadabo'lmagan (gipoproteksiya) shaklidabirorbirjiddiyvoqeasodirbo'lmagunigaqadarota-onaningtarbiyaga "qo'litegmaydi".

1.3. O'smirlarxarakteridaijtimoiypsixologikdezadaptatsiyaxolatlariningshakllanishomillari

Adaptatsiya (moslashish) tushunchasizamonaviypsixologiyafanidakattao'rinegallaydi.SHuningbilanbirqatordaushbumuammoganisbatanturlinuqtainazarlarmavjud.

PedagogikendiklopediyadaAdaptatsiyatushunchasigaquyidagichata'rifberiladi: «*Adaptatsiya* (yunon.. *adapta-tio* –moslashish), organizmningtashqisharoitlargamoslashish.

Adaptatsiiasosiniorgnanizmningtashqimuxitdagivaziyatlardaichkibarqarorliginisaqlabturishimkoniniberuvchireaksiyasitashkiletadi. "Adaptatsiyaorganizmniturlisharoitlardame'yoriyrivojlanish , optimalishlashqobiliyatlarinisaqalabturishinita'minlaydi "[11,].

Pedagogikavapsixologiyadaadaptatsiyatushunchasiningshaxsrivojlanishina zariytaxlilidashaxsrivojalnishiningnisbatanturg‘unbosqichichigao‘tishjarayonisifati daqaraladi (E. V. Ilenkov, A. V. Petrovskiy, D. I. Feldshteyn) [12;].

Shaxsrivojlanishiushbutadqiqotchilartomonidanyangiijtimoiymuxitgakiribb orishi , vaintegratsiyalashuvisifatidako‘riladi

ShaxsshakllanishiningbirinchibosqichiniA. V. Petrovskiyadaptatsiyabosqic hidebxisoblaydiBubosqichdashaxstomonidanjamiyatdao‘rnatilganijtimoiyme’yorv amezonlarni,shuningdekfaoliyatnima’lumusulvavositalariniegallashitushiniladi. Sub’ekt,yangiijtimoiymuxitgakirarekanavvaloo‘rnatilganme’yorlarnio‘zlashtiriboli shizarur, shundankeyinginauo‘zinishaxssifatidanamoyonetaoladi .Agarindividgaadaptatsiyajarayonidagiqiyinchiliklarniengibo‘tishimkonibo‘lmasas haxsrivojlanishidagiasoratlibuzilishlarigasababbo‘lishimumkinya’niadaptatsiyaijti moiylashuvjarayonidagiindividuallashuvdir [12].

Dunyogakeliboqbolaunio‘rabturganatrofmuxitbilano‘zigaxosmunosabatlarg akiradi. Atrofmuxitnafaqatbolaningyashasharzinibelgilabberuvchiomil, balkiuningruxiyjarayonlaririvojlanishinitaraqqiyettiruvchiyokiaksinchatormozlovc hiasosiymanbaasixamdir.

L. S. Vigotskiy, bolarivojlanishixaqidagifikrlarida “ Tarbiyaningnatijasiuningboshidaberiladidebta’kidlagan [12].

G‘.B.Shoumarovfikrigako‘rao‘smirlikdavriningog‘ir, murakkabdavrekanligiko‘plab psixologik, fiziologik, ijtimoiyomillarbilanbog‘liq. Budavrdarivojlanishningbarchajihatlari: jismoniy, aqliy, ahlokiy, ijtimoiyvashukabilarningmazmun-mohiyatihamo‘zgaradi. Budavrdao‘smirhayotida, ruhiyatida, organizminingfiziologikjarayonlarida, uningijtimoiyholatidajiddiyo‘zgarishlarsodirbo‘ladi. Aksariyatvaziyatlardaulardabir-birigaqarama-qarshibo‘lganturlixilholatlarkuzatiladi. A. A. Nalchadjyanadaptatsiyapsixologikbilishdakattaaxamiyatkasbetishinita’kidlaganxol da ,

ushbutushunchanikengma’noda,ya’nisub’ektningmuxitbilanmunosabatlarijarayoni dagiikkiqaramaqarshiyo‘nalganjarayonlarninguzviybog‘ligidadebta’riflagan [12].

E. A. Orlovaadaptivjarayonlarniuchasosiyfundamentalturlargaajratadi:

1. Birinchitur. SHakllanganijtimoiyvaziyatnio‘zgartirishgaqaratilganfaolurinishlar.

2. Ikkinchitur “Begonalashuvsindromi” mavjudmuammonixaletishdanqochishgaxarakatqilish.

3. Uchinchitur – «dialog» o‘zgarganijtimoiymuxitbilano‘zarokelishuvgakelish [11 14].

P. S. Kuznetsovo‘ziningtadqiqotlaridaadaptatsiyaining 3 tabosqichinipsixologiktafsifinikeltirgan (yuqori , o‘rta , past):

Yuqoriko‘rsatkichgaegabo‘lganadaptatsiyagaegabo‘lganlaruchunfaollik, o‘zkuchivaimkoniyatlarigaishonchxarakterilibo‘lib, ularatrofidagibo‘libo‘tayotganvoqeavaxodasilarganisbatansamimiyqiziqish. Bilanmunosabtlardabo‘ladilarUlarningtutganpoziyasinibarqrordebbaxolanishimumkin.

O‘rtaadaptatsiyabosqichidaimpulsivlik,xayotidagiomadlivaomadsizlikdavrlariniboshdankechirilishi, emotsionalbeqarorlikxosdirBubosqichdagilarxolatiningbeqarorligishubilanizoxlanadikiularyoijtimoiyadaptatsiyaningyuqoribosqichigaintiladilar , yokiadaptatsiyaningquyibosqichigatushibqoladilar

Quyiadaptatsiyaxolatlarinamoyonbo‘lishidaxayotiyfaollikningpastdarajasikuzatiladi. Bubosqichdagilaruchuno‘zigaishonmaslik, boshqalarfikrigatobelik ,bo‘ysunuvchanlikxosbo‘lib,ko‘pinchadavomlitushkunlikkayfiyatipaydobo‘lishixosdir [18].

M. I. Enikeevijtimoiyadaptatsiyajarayoninio‘smirtomonidanijtimoiyme’yorvamezonlarnio‘zlashtirishvaindivdningatrofijtimoiymuxitdagiyangisharoitlargafaolmoslashishsifatidata’riflaydi

A. A. Rean adaptivjarayonlarkechishiyo‘nalishining “ tashqi “ vaichki” yo‘nalganlikkaegaekanliginita’kidlagan

Adaptivjarayonning “ Tashqi “yo‘nalganlikdagixolatishaxstomonidanunio‘rabturganijtimoiyvaziyatni,faolo‘zlashtirish, vao‘ziningextiyojlari , yo‘nalganligigamoslashtirishtushuniladi

Adaptivjarayonning “ ichki “yo‘nalganlikdagixolatishaxsningo‘zidagiijtimoiiyustanovkalarniijtimoiyo‘rnatilganstreotiplarasoidakorreksiyaqilishbilanxarakterlanadi . Buturdagiadaptatsiyainsonningo‘zinio‘zgartirishgaqaratiladi. Ijtimoiyadaptatsiyaningikklaturihamshaxsrivojlanishiningbosqichisifatidafaoljarayonxisoblanadi

» [18]. Muallifikkalaturdagiadaptatsiyanio‘zidamujassametganuchinchitipdagiadaptatsiya. mavjudlignihamta’kidlaydi. YA’nishaxstomonidanqandaydirbiradaptivjarayonmutanosibligibo‘lmaganxolatdaijtimoiymakondao‘zigaboshqaadaptivmanbaalarnitopishgaintiladi.

«Konform” bo‘lganijtimoiymuxitdagishaxsningo‘rnatilganijtimoiyustanovkalar,me’yorvamezonlarnio‘zlashtirishidao‘zo‘zinirivojlantirish,o‘zinio‘zgartirish,korreksiyalashgaintilishimualliffikrichaadaptatsiyaemas ,balkidezadaptatsiyaxolatinianglatadi [18]. Dezadaptatsiyasub’ekttomonidanijtimoiyme’yorvamezonlargamoslashaolmaslikPsixologikadabiyotlardaijtimoiypsixologikdezadaptatsiyaningquyidagiturlaritasniflanadi.

Psixogendezadaptatsiyao‘smirningatrofidagiijtimoiymuxitdagiuninguchunaxamiYAtlibo‘lganinsonlarbilanmuloqotijaryonidagibuzilishlarnatijasidakelibchiqadiKo‘pxolardabuuningtengloshlaribilanbo‘lganmunosabtlardagibuzilishlarnatijasibo‘lishimumkin .Emotsionalyaqininsonlaribilanmuloqoto‘smirdagixissiykechinmalariningshakllanishiningasosiymanbaibo‘libxizmatqiladiBujarayondao‘smirningyaqinijtimoiymuxitdagiayrimyaqininesonlarbilaenegativkechimalari ,boshqayaqininsonlarbilanmuloqotdakompensatsiyaqilinadi. SHunuqtainazardanqaragandao‘qituvchilari ,

otaonasi,oilaa’zolaribilanmuloqotiorqalikompensatsiyaqilinsa.tengloshlaribilannizolivaziyatlarningxammasixamo‘smirdapatogendezadaptatsyaixolatinikeltiribchiqarmasligimumkin..

O‘smirlardadezadaptatsiyaxolatinikelibchiqishextimoliuningmuloqotdagikompensatsiyajarayoniasotsialijtimoiymuxitorqaliamalgaoshganxollardaortadi [12.].

Lekinboshqatomondano‘smirningtengloshlaribilanijobiymuloqotiundagioiladagi , yokimaktabdao‘qituvchibilanshaxslaromunosabatlaridagibuzilishlarnikompensatsiyaqilishimkoniniyaratadi.

Dezadaptatsiyaxolatlarikeltiribchiqishidao‘smirlaroilaviyanamnezininggog‘irlashuvi: noto‘liqoilalarvaoiladantashqaridatarbiyalanishlik, ko‘pichuvchiota, ota-onalardanbiriningruhiykasalligi, oiladagidisgarmonikmunosabatlarvakelishmovchiliklar, bolalikdao‘smirgaota-onaningnoto‘g‘rimunosabati, psixopatologiyadarajasiningchegaraviyyokiyuqoriligibilanfarqqilishadi.

Ko‘pxolatlaro‘smirningijtimoiydezadaptatsiyaxolatlarinibartarafetishdaoilaviytarbiyametodlarinio‘rganish, ota-onalargaoilaviymunosabatlardao‘zgartirishkiritish, qandaydiryangiliklarolibkirish,oilaviytadbirlarnibirgalikdao‘tkazishmaqsadgamuvofiqdir. Ayrimxollardaota-onalar “Nimauchuno‘qishdagimuammolarnibizhalqilishimizkerak?”, “Oilaningbuxolatgaqandayaloqasibor?”, “O‘qituvchibolabilanto‘g‘rimunosabatlargakiraolmaydimi?” mazmunidagisavollarbilanmurojaatetadilar. Vaxolan-ki, ota – onao‘zfarzandlariruxiyatidagiayrimqirralarnio‘qituvchidanko‘rayaxshibilishi ,o‘qituvchiesao‘smirxulqidagiota-onapayqamagantomonlarniyaxshiroqtushunishiimumkinAynanshuboisularo‘rtasidagio‘smirta’limtarbiyasidagipedagogikhamkorlikdezadaptatsiyajarayoninikelibchiqishinioldiniolishivabartarafetishimkonigaegadir.

O‘smiruchunoilavaoilaviymunosabatlarningahamiyatlilikdarajasiyuqorieka nliginie’tiborgaolganvaziyatdata’limsoxasidagidezadaptatsiyakeltiribchiqaruvchisa bablardanbirioiladao‘smirningo‘qishfaoliyatiganisbatanshaklanganmunosabatlarib o‘lishidir.

Oila, engavvalo, undabevositaishtiroketganholdapsixikshikastlanishningmuhimmanbaisifatidanamo yonbo‘lishimumkin. Ko‘pinchao‘smirlardagipsixologiko‘zgaruvchanlik, xafagarchilik, befarqlik, psixoreaktivbuzilishlardaesa – haddanziyodta’sirlar (kuchlishaxsiykulfat, tahqirlanish, qiynoq) shikastlantiradi. Bundantashqarishikastlanishjarayonidabilvositaoilaishtirokiningturliusullarihamma vjudbo‘lib, bundauo‘za’zolariningshikastlanishganisbatanzaifjoylarini, shikastlanishoqibatlariningdavomiyligi, uningterapevtikta’sirlargabarqarorliginibelgilaydi [13, 16].

O‘smirlardadezdaptatsiyaxolatlarinishaklanishomilisifatidaquyidagilarkshrs atiladi.

1. Oiladailiqemotsionalmunosabatlarningetishmasligi(hammanarsagaega san. Sengayananimakerak?).

2. O‘smirlarnihaddanziyoderkalatibyuborish, istaklarinitezkorbajarish. Arzimagancheklashlaro‘smirlardasuitsidalmoyillikpaydobo‘lishigaolibkelishimum kin (yoqtirgankiyimi, ota-onasigayoqmasligi,va’daqilingantelefonningqimmatmarkasidansotibolibbermaganl iklarivah.).

3. Oiladaota-onalaro‘rtasidagisurunkalinizolarotaningalkogolmoddalariningiste’molqilishi, ikkinchinikohiningbo‘lishligi, xonadondao‘g‘ilfarzandningyo‘qligi.O‘smirningbuvaziyatlarnituzatishgaojizligi.

4. Ota-onalartomonidano‘smirxulqinidoimiynazoratqilishgaintilish.

5. O‘smiruchunahamiyatlibo‘lgan, sevganinsonibilanmunosabatlariota-onalartomonidanqat’iyanqabulqilinmaganligi (mahalladasharmandaqilding,

senkabifarzandningboridanyo‘g‘iafzal,yanao‘shahaqidabirorgapeshitsam, o‘zimsenio‘ldiraman... ,)

6. O‘smirningmuvaffaqiyatlariyokimuammolariganisbatanoilaa’zolarinin gbefarqligi.

Dezadaptatsiyaxolatisog‘lom, yokiturliasabpsixikbuzilishlarimavjud (jismoniynuqsonli,organikbuzilishlargaegabo‘lganoligofreno‘smirlarbutoifagakirm aydi) o‘smirlardashakllanishikiritishmumkin

Psixologlartomonidandezadaptatsiyaxolatlarinikeltiribchiqaruvchiijtimoiyp sixologikomillarshartli 2 guruxdabo‘lingan: -Ijtimoiyyokiob’ektiv

-Shaxsiyyokisub’ektiv

Dezadaptatsiyajarayonidaikkalaomilxamo‘zarobog‘langanxoldanamoyonbo ‘ladi.Ta’limsoxasidagidezadaptatsiyao‘quvfaoliyatidagibuzilishlar, xulqiyog‘ishlar, kattalarvatengdoshlaribilanshaxslararomunosabatlardaginizolar, xavotirlanishdarajasiningortishi,shaxsrivojlanishidagibuzilishlardanamoyonbo‘ladi [14,16.]

Dezadaptatsiyamarkaziynervsistemasifunksiyalaridagibuzilishlarnatijasidah amshakllanshimumkinPsixologiktadqiqotlardaaniqlanishichabutoifadagio‘smirlarni ngma’lumqismidamiyafunksiyalaringma’lummiqdordao‘zgarishianiqlanganBuxola tlargaolibkeluvchiasosiyfaktorlarsifatidaanamnezdaonaningxomiladorlikvatug‘ishj arayoniningog‘irkechadiBundaybolalarrivojalnishidanutqfunksiyalaririvojlanishini ngkechikishi,diqqat,xotirarivojlanishdagiog‘ishlarkuzatilganUmumiyintellektualriv ojlanishdabundaybolalarmeyordarajasidabo‘lishibilanbirgalikda , ta’limjarayonidama’lumkognitivqiyinchiliklargaduchkelganlar.

Bundayxolatlarquyidagisindromlardanamoyonbo‘ladi:

- nevrozlar;
- asteniksindromi;
- Diqqatetishmovchiligi ,giperaktivlik. [18.12,].

SHundayqilibmarkaziynervsistemasifunksiyalaridagibuzilishilaraniqlangan o‘smirlarbilanpsixologikpedagogikkorreksiontadbirlarolibborilishiasosidanevrolog, psixolog,psixiatrlarlogoped,pedagoglarningmuntazamkuzatuvidabo‘lishlarizarur..

Dezadaptatsiyaxolatidanamoyonbo‘luvchineyrodinamikbuzilishlarningnamoyonbo‘lishshakllaridanbirinipsixomotorsustlashuvtashkilqiladiBundayo‘smirlarpsixikfaoliyatrivojlanishiningsustalashuvi, xarakatfaolliginipasayishi, emotsionalreaksiyalarningpastnamoyonbo‘lishibilanajralibturadilar. Buo‘smirlarturlivaziyatlardatezreaksiyako‘rsataolmaganlaritufaylitengdoshlaribilanshaxslarraromunosabatlarjarayonida, o‘quvfaoliyatidajiddiyqiyinchiliklarnixisetadilar.

Neyrodinamikbuzilishlarpsixikjarayonlarkechishidaginotekislik-lardaxamnamoyonbo‘ladiXulqiyko‘rinishlardagiemotsionalbeqarorlik, o‘tafaollikdarajasidano‘tapassivlikxolatgaosonlikbilano‘tishvaaksinchaumumanxarrakatdagipassivlikdan, boshqaribbo‘lmaydigangiperaktivlikxolatigao‘tishxolatlariuchrabturadiDarslardachezcharchash,o‘ziniyomonxisetishborasidagishikoyatlartez-tezqaytarilib, buxolatlarulardagio‘zlashtirishdarasidagitezo‘zgaruvchanlikka, undagiintellektualrivojlanishdarajasiningnisbatanrivojlanganligigaqaramasdano‘zlashtirishdarajasiningpastligikuzatiladi .

Butoifadagio‘smirlardagirivojlanishxususiyatlariko‘pinchaikkilamchiqiyinchiliklarnikeltiribchiqarishi, o‘qituvchilartomonidanulardagiyoshvaindividualtipologikxususiyatiyatlarnito‘g‘ritushunaolmaslikoqibatidakelibchiqadi. [12].

O‘smirlardagidezadaptatsiyaxolatlaridao‘zigaxosxususiyatlaridanyanabiristressvafrustratsiyavaziyatlaridafaollikningyo‘qotilishi, hisoblanadiBuvaziyatdao‘smirlarningmuloqottizimito‘laqonliemasligiavvalotengdoshlari, yaqinijtimoiymuxitdagiodamlarbilanaloqalarningbuzilganligiunda “yolg‘izlik”, ”begonalashuv”, “zerikish”kabikechinmalariningpaydobo‘ligaolibkeladi.

Aynano‘smirlikdavridaijtimoiypsixologikdezadaptatsiyaxolatlario‘zvaqtidaaniqlabbartarafetilmasa, o‘smirshaxsiningkamolotigajiddiysalbiyta’sirko‘rsatishimumkinbo‘lganoqibatlargaolibkelishimumkin. YA’nibuholato‘smirnio‘z-

o‘zigaberadiganbahosiningyanadapasayibketishiga, turlitabiatdagishaxslaromunosabtlardaginizolarga ,shaxsrivojlanishidaaloxidaaxamiyatgaegabo‘lgano‘quvfaoliyatiganisbatanmotivatsiyaningpasayishiga, nevrozholatiningvujudgakelishigavahattopsixikbuzilishlargasababbo‘lishimumkin. SHutufaylihamko‘pchilikpsixologlarbumuammonio‘rganishgaalohidae’tiborqaratganlar.

1-BOBBO‘YICHAXULOSALAR

Emansipatsiyareaksiyasita’siridaoilasidanuzoqlashuv, birvaqtningo‘zidao‘smirningyaqin, emotsionaltasvirlimunosabatlargaehtiyojiunioilamuhitidanajralibchiqishgavailiqlikniuydantashqarida, ko‘pinchaasotsialodatlikattayoshdagikishilardavrasidanqidirishigaolibkeladi. Bularninghammasio‘znavbatidao‘smirningota-onasibilannizolarningkeskinlashuvivakuchayishigaolibkeladi. Bunuqtainazarko‘plabtadqiqotchilartomonidanta’kidlanmoqdaDezadaptatsiyaxolatlarikeltiribchiqishidao‘smirlaroilaviyanamneziningog‘irlashuvi: noto‘liqoilalarvaoiladantashqaridatarbiyalanishlik, ko‘pichuvchiota, ota-onalardanbiriningruhiykasalligi, oiladagidisgarmonikmunosabatlarvakelishmovchiliklar, bolalikdao‘smirgaota-onaningnoto‘g‘rimunosabati, psixopatologiyadarajasiningchegaraviyyokiyuqoriligibilanfarqqilishadi

Oiladagiemotsionalinkoretilganlik, himoyalanmaganlik, tarketilganlik, turg‘unqo‘rquvkabisalbiyemotsiyalarningyuzagakelishi, ijtimoiylashuvningbuzilishi, stressvafrustratsiyagazaiftolerantlik, affektivreaksiyalarninazoratqilishningpasayishi, o‘zqadr-qimmatinihisqilishningetarlicharivojlanmaganligi, shaxsninghimoyamexanizminingzaiflashuvi, “o‘ziningkeraksiz”debxisetilishi, o‘zimkoniyatlarigaishonmasliknitug‘diradi.

Bundayhissiyoto‘smirlikdadezadaptatsiyaxolatlarinishakllanishigaolibkeluvchidestruktivxulqmodelini –«jazoniqidirish», autoagressiya, takrorlanuvchisuitsidalurinishlar, giyohvandmoddalargaishtiyoqvaasotsialharakatlarnikeltiribchiqaruvchisalbiyideallartarzidanamoyonbo‘ladi

II.BOB. O‘smirlikdavridaijtimoiypsixologikdezadaptatsiyashakllanishigaoilaviymunosabatlarta’siriningpsixologikxususiyatlari

2.1.Oilaviynizolaro‘smirlardadezadaptatsiyaxolatlarinikelibchiqishdeterminantisifatida.

O‘smiro‘smirlikdavrigaqadambosganda, uota-onasidanmustaqillikni, hadebta’qibqilavermasliknida’voqilaboshlaydi. Ota-onaningfarzandoldidagiobro‘si, kerakligidarajasipastlayboshlaydi. Budavrgakelibotaham, onahamo‘ziningfarzandiganisbatanmunosabatlarinio‘zgartirishgamajburbo‘ladi, chunkio‘smirdayangichatalabvaistaklar, yangichafikrlash, urf-odatlar, musiqagahavas, turlixilguruhlarbilanmuloqotdabo‘lishgaintilishlarpaydobo‘ladi.

Budavrota-onaningo‘smirdapaydobo‘layotgano‘zgarishlarga, yoshgaoidyangiliklargaqanchalikfahmvafarosatbilan, sabr-qanoatbilanturibberishlarinisinovdano‘tkazadi. Sinovdanyaxshio‘tganota-

onaningo‘smirsikeyingibosqichgaeson-omonyaxshilikbilan, ochiqziddiyatlarsizo‘tiboladi, aksholdao‘smirlikdavriningo‘zigaxosziddiyatlarigirdobidaota-ona – o‘smirmunosabatlarijiddiyyomonlashadi, ayrimo‘smirlaruydanketibqolishholatlarigachaboradi.

O‘smirlardadezadapatatsiyaxolatlarinikeltiribchiqaruvchiasosiysabablardan biribuoilaviynizolardirOilaviynizolardakimlarishtiroketayotganigako‘raularniquyid agiasosiyturlargaajratishmumkin:

1. Er-xotino‘rtasidaginizolar;
2. Qaynona-kelino‘rtasidaginizolar;
3. Qaynona-kuyovo‘rtasidaginizolar;
4. Ovsinlaro‘rtasidaginizolar;
5. Ota-onalarvafarzandlaro‘rtasidaginizolar;
6. Farzandlarorasidaginizolar.

Albatta, buro‘yxatniyanadavomettirishmumkin. Harqandayoiladaer-xotinningo‘zaromunosabatlaridanizolivaziyatlarningyuzagakelishimuqarrar. Lekinshunizolarningxarakteri, ularningoqibatlarigako‘raturlioilalarvaulardagioilaviymunosabatlarbir-biridanfarqlanadi.

Muvaffaqiyatlioilalardaginizolarbiriktiruvchidirvamuvaffaqiyatsizoilalarda ginizolarajratuvchixususiyatgaega. SHuninguchunhampsixologikadabiyotlardanizolarshartliravishdabiriktiruvchivaajr atuvchinizolargafarqlanadi.

Ular, o‘zlariningyuzagakelishigaasosbo‘lganmuammolar, bumuammolarninghaletilishi, kechinishi, ishtirokchilari, oqibatlarivaboshqalarningxarakterigako‘rabir-biridanfarqlanadi. Qandaynizolargabiriktiruvchinizolardeyiladi? Biriktiruvchinizolarningyuzagakelishigasababbo‘lganmuammolarvaularninghalqili nishihamerning, hamxotinning, butunoilaningmanfaatlarigaqaratilganbo‘ladi. Agarularhaletilsa,

buningoqibatidaoilaningumumiymanfaatlarigaoidmuammolaro‘zechiminitopadi. Bundaynizolargaoiladagitartib-intizom, ozodalik, oilabyudjetiniyuritish, saranjomlik, tejamkorlik, isrofgarchilikkayo‘lqo‘ymaslik, o‘smirtarbiyasivaboshqashukabimasalalartoifasidaginizolarmisolbo‘laoladi.

Ularasosaner-xotino‘rtasidaginayuzagakeladi, ularningishtirokchilarihamfaqater-xotinlarningo‘zlarihisoblanadilar. Bundaynizolarningmuvaffaqiyatlihaletilishidaer- xotinlarningbir-birlariniyanadayaqinroqbilib, tushunib, bir-birlariningsalbiyvaijobiyxususiyatlarinio‘rganibborish, bir- birlarigamoslashish, muammolarnihaletishborasidahamkorlikqilishkabioilaviyhayotmustahkamliginita’minlashgaxizmatqiluvchijarayonlaramalgaoshadi. Boshqachaqilibaytganda, bundaynizolar “er- xotinningurushi – dokaro‘molningqurishi” kabinizolartoifasigakiradi. “Dokaro‘molningqurishi” er-xotino‘rtasidagihamkorliknirivojlantiradi. Qandaynizolarajratuvchinizolardeyiladi? Ajratuvchinizolardaularningyuzagakelishigasababbo‘lganmuammovaechimier-xotinlardanbiriningmanfaatigaqaratilganbo‘ladi. Bundaynizolardabirtomonmanfaatininghaletilishiko‘pincha, ikkinchitomonmanfaatiningboyberilishihisobigaamalgaoshadi. Masalan, eryokixotinningshaxsano‘ziuchunbironnimaxaridqilishi, erningyokixotinningishitufayli, o‘zbekoilalariuchunxarakterlinizolardanbo‘lmisheryokixotinningqarindosh-urug‘laribilanbo‘ladiganmunosabatlartufayliyuzagakeladigannizolarshularjumlasigakiradi. Bundaynizolarninghalqilinishi, ya’nibirtomonmanfaatiningqondirilishiko‘pchilikholatlardaikkinchitomonmanfaatlariningboyberilishihisobigaamalgaoshadi. Bundayvaziyatlardamanfaatiboyberilgantomondanorozilik, e’tirozsaqlanibqoladivabukeyinchalikyanakuchayib, navbatdaginizoningyuzagakelishigaasosbo‘libxizmatqilishimumkin.

Ajratuvchinizolarda, nizohaletilganibilan, nizolivaziyatsaqlanibqolaveradi. SHuningdek, ajratuvchinizolarularniyuzagakeltirgansabablarbevositaer-

xotinningo‘zaromunosabatlaridoirasidantashqaridagiomillargahambog‘liqbo‘ladi. Ularningsababchilarivaishtirokchilarihamba’zaner-xotindantashqariuchinchiodambo‘lishimumkin, ularninghaletilishihamer-xotinlarningo‘zlarigaginaemas, balkiuchinchiodamgabog‘liqbo‘ladi. Bularningoqibatidanizolarningyanadakuchayishi, soniningortishikuzatiladi. Ajratuvchinizolar, aksariyathollarda “chegaralanmagan” nizolarbo‘lib, o‘zxarakteri, ishtirokchilari, haletilishivaoqibatlarigako‘raer-xotinmunosabatlaridoirasidanchetgachiqadi. Bundayer-xotinnizolarigaoilaningboshqaa’zolari: qaynona, qaynisingil, ovsinlarvaboshqalarhamaralashadi. Ajratuvchinizolarer-xotinorasidagimehrningsusayib, yo‘qolibborishigaolibkeladi. Buesaota-onavafarzandlariorasidagimunosabatlargahamsalbiyta’sirqiladi. Ota-onalarvafarzandlaro‘rtasidayuzagakeladigannizolarganimalarsababbo‘lishimumkin ?

Bundaykelishmovchiliklaruchunzaminbo‘libquyidagilarxizmatqiladi:

1. Dunyoqarashlarorasidagimavjudfarqninghisobgaolinmasligi;

2. YOshlarningbo‘shvaqtinimustaqiltashkiletishi, do‘stlartanlashdagimustaqilligi, hissiyotsohasidagimustaqilligi, kasbtanlashdagimustaqilligi, umryo‘ldoshtanlashdagimustaqilligiuchunota-onalaribilanba’zan “kurash” olibborishningxushkelmasligi;

3. Ota-onalarichkilikkarujuqo‘yishiyokior-nomusiniyig‘ishtiribqo‘yibbuzuqlikqilishi;

4. Ba’zano‘smirlarnimehnatkashlikkao‘rgatilmaganivabuningoqibatidaengil-elpihayotkechirishgao‘rganibqolishi;

5. Ayrimyoshlarningfarzandlikburchlariniunutibqo‘yishivahokazo.

6. Ota-onalarningpsixologik-pedagogikbilimsaviyalarietarlidarajadaemasliginatijasidayuzagakeladigankelishmovchiliklar. Ota-

onalarvao‘smirlarmunosabatlarigaoidyuqoridagikabiholatlarnatijasidaoiladanhalov atyo‘qoladi, o‘rtagasovuqchiliktushadi.

Farzandlikburchinibajarmaslikuyoqdatursin, hattoichibkelib, ota-onasigaqo‘lko‘taradiganfarzandlar, ota-onasinisharmandaqilayotgansuyuqoyoqfohishaparaslarborligiganimadeysiz? Ba’ziota-onalaro‘smirlardagi 3, 6, 13-14 yoshlardamuqarrarravishdabo‘libo‘tayotganinqirozlarnibilishmaydi. Buyoshbosqichlaridao‘smirruhiyatidayangipsixologikqo‘shilmalaryuzagakeladi. Buesaularningkattalar, jumladanota-onalarbilanbo‘lganmunosabatlaridako‘zgatashlanadi. Bunisezmaganba’ziota-onalar “o‘smirmnihoyatdaqaysar, quloqsizbo‘libqoldi”, debo‘ylaydilarvashikoyatqilishgatushadilar. Bungaqarshio‘zlarichachora-tadbirbelgilashlarinatijasidaota-onavao‘smirbir- birlarinitushunolmayqoladilar. O‘smirningota-onadanbezishhollarikuzatiladi.

2.2.Tajribasinovishlariningolibborilishi

Ota-onalarningfarzandlaribilanbo‘ladiganmunosabato‘smirlarshaxsxususiyatlari, xususan, ularxarakteraksentuatsiyasigata’sirinio‘rganishmaqsadidaeksperimentaltadqiqotishl ario‘tkazildi. Tadqiqotda ...shahridagi –maktabning 8- 9- sinfo‘quvchilarivaularningota-onalariishtiroketdilar.

Tadqiiqotdaishtiroketgansinaluvchilarningjami 46 nafarnitashkioetiboilaviyaxvoliquydagilarnitashkiletadi

Oilaturlari	Qizlar 26 nafar	%	O‘g‘ilo‘smirlar 20nafar	
To‘liqoila	19	49,4	17	4,2
To‘liqsizoila	7	18,2	3	,8
Birbo‘g‘inli oila	15	39	4	0,4
Ko‘pbo‘g‘inlioila	11	28,6	16	1,6

Sinaluvchilarningasosiyqismi 36 nafaro‘smirlar (19nafarqizlar ,17 nafaro‘g‘ilo‘smirlar) to‘liqoilalardatarbiyalanmoqdalar .

To‘liqsizoilalardatarbiyaanyotgano‘smirlar 10 nafarnitashkiletdi (7 nafarqizlar ,3 nafaro‘g‘ilo‘smirlar).

Birbo‘g‘inlioilalardatarbiyalanayotgan 19nafarsinaluvchilardaqaydetildi(15nafarqizlar ,4 nafaro‘g‘ilo‘smirlar).

Oiladabirnechaavlodvakillariishtirokidatarbiyalanyotgan 27 nafarni(11nafarqizlar,16nafaro‘g‘il) tashkiletdi).

Ota-onalarningo‘zfarzandlarigabo‘lganmunosabatturlarinianiqlashuchunA.YA.Varga, V.V.Stolinning “Ota-onalarningo‘smirlargabo‘lganmunosabatinianiqlash” test-so‘rovnomasidanfoydalanildi.

“Ota-onalarningo‘smirlargabo‘lganmunosabatinianiqlash” test-so‘rovnomasimualliflariA.YA.VargavaV.V.Stolinnuqtainazaribo‘yichaota-onaningo‘smirgabo‘lganmunosabatxususiyatiquyidagiko‘rsatkichlarnio‘zichigaoladi: o‘smirganisbatanintegralhissiymunosabat – “Qabulqilish-radetish” shkalasi; ota-onamunosabatiningistalganijtimoiyobrazi – “Kooperatsiya” (Hamkorlik)

shkalasi; ota-onamunosabatidaavtoritarizm (avtoritetgaegabo‘lgankattayoshlikishilargako‘r-ko‘ronabo‘ysunishgaasoslangan “Avtoritargiperijtimoiylashuv”), ya’ni “Nazorat” shkalasi; ota-onalarningfarzandlaribilanmunosabatlaridagipsixologikdistansiyaniifodalovchi “Simbioz” shkalasi; ota-onatomonidano‘smirningqabulqilinishivaunitushunaolishxususiyatiniaksettiruvchi “O‘smirningomadsizliklarigamunosabat” shkalasi.

Eksperimentaltadqiqotimizda 31 nafarota-onalarsinaluvchisifatidaqatnashdilar. Tadqiqotnatijalaridanolinganko‘rsatkichlarningtahlilinio‘tkazishuchunharbirshkala bo‘yichaberilganjavoblarfoizhisobidaqaytaishlanib, ko‘rsatkichlaruchdarajagaajratildi: yuqori, o‘rtavapast(1-,2-jadvallar).

Tadqiqotishidao‘smirlarningo‘zoilalarigabo‘lganmunosabatlarinianiqlashuchun “Oiladagihayotgamunosabat” metodikasibo‘yichama’lumotlarolindi. UshbumetodikanemispsixologiT.SHraybertomonidanishlabchiqilganbo‘lib, sinaluvchiningo‘zoilasi, oilaa’zolari, ota-onalari, umuman, oilaviyhayotiganisbatanmunosabatinianqlashimkoniyatiniberadi.

Metodikashartigako‘rao‘smirlarningoilagamunosabatinatijalaridarajasiqanchalikyuqoribo‘lsa, sinaluvchilarningoilaviyhayotgamunosabatishunchalikijobiyekanliginibildiradi. Vaaksincha, pastko‘rsatkicho‘smirningoiladagilaridannoroziekanligini, ota-onasiunitushunmasliklariniifodalaydi. Bundayo‘smirlargajiddiye’tiborberishzarur, chunkiularo‘zlarigazarurmunosabat, mehr-muxabbatnioiladatopmasalar, unitashqaridanqidiradilar. Aynano‘smirlikdavridabuningoqibatidaturliasotsialxulq-atvorniamalgaoshirishgamoyilguruhlargaa’zobo‘libqolishlarimumkin. Buesao‘znavbatidao‘smirshaxsiningshakllanishiga, undasalbiyxarakterxislatlariningpaydobo‘lishiga, o‘z-o‘zinianglashningsusayishiga, o‘zigapastbahoberishga, o‘zigaishonchningetarlidarajadabo‘lmasligigasababbo‘ladi.

TadqiqotimizdaOilaviyxayotgamunosabta”testio‘tkazilib , sinauvchilaryo‘riqnomabilanbatafsilchiqdilar

Natijalartahlili Harbirkalitbilanto‘g‘rikelganjavobuchunbirballqo‘yiladi. So‘ngballarharbirshkalauchunalohidahisoblabchiqiladi. «Qabulqilingan-xo‘rlangan»: 2+, 3+, 6+, 10+, 16+, 17+, 18+, 19+, 20+, 20+, 21+, 24+, 25+; «Kooperatsiya»:4+, 13+, 14+, 15+; va 6-,8-,16-; «Avtoritargiperijtimoiylashuv»: 1+, 8+, 12+, 22+, 26+; va 10-, 27-; «Kichikomadsiz»: 5+, 7+, 10+, 11+, 14+, 16+, 23+, 27+; va 24-.«Qabulqilingan — xo‘rlangan» shkalasi — maksimalyig‘indi 13 ball. Agardasinaluvchi 0 dan 4 ballgachato‘plasa, uholdakattalarga (ota-onaga) o‘smirqandaybo‘lsa, shundayligichayoqadi. Uharbiro‘smirningindividualliliginihurmatqiladivayoqtiradi.

Sinaluvchilarning “o‘smirlarningoilaviymunosabatlarinianiqlashbo‘yichaanatijalari (ballarda)

jadval

O‘smirlarning “Oilaviyhayotgamunosabat” turlari	**Munosabatko‘rsatkichlari (46nafar)**		**qizlar**		**O‘g‘ilo‘smirlr**	
	nafar	Foiz%	na	Fo	nafar	Foiz
Ijobiy	37	80	3	0	2	6
Salbiy	5	11				1
O‘tasalbiy	3	7				

Sinaluvchilarningoilaviyhayotgamunosabatturlari

Olingannatijalarningdalolatberishicha, tadqiqotdaishtiroketgano‘smirsinaluvchilarningko‘pchiligi, ya’ni 80 foizioilaviyhayotlariganisbatanijobiymunosabatdadirlar(3-rasm). Demak,

ushbusinaluvchilarningota-onalaribilan, oilaningboshqaa’zolaribilanbo‘ladigano‘zaromunosabatlariyaxshiyo‘lgaqo‘yilgan. Qolgan 11 foizsinaluvchilaresaoilaviymunosabatlardanunchalikqoniqmaydilar.7foizo‘smirlarningo‘zoilalarigabo‘lganmunosabatlarisalbiydarajada. Buesao‘smirlarningota-onalaribilanmunosabatlaridabir-birinitushunishmavjudemasligidandalolatberadi(rasm).

Shunihamqaydetishlozimki, ota-onalaravtoritarlikasosidatarbiyaniolibboradiganoilalardafarzandlariningoilaviyhayotgamunosabatlarisalbiyekanligima’lumbo‘ldi. Buni 1- va 2-jadvallardakeltirilganma’lumotlardanhamko‘rishmumkin.

Tadqiqotishidao‘smirlardagiijtimoiypsixologikdezadaptatsiyavauningnamoyonbo‘lishdarajasinianiqlashmaqsadidaSHmishektomonidantaklifetilgan “O‘smirlardaxarakteraksentuatsiyasinianiqlash” test-so‘rovnomasiqo‘llanildi.

Test-so‘rovnomaasosiniK.Leongardningaksentuallashganshaxskonsepsiyasitashkiletadi. K.Leongardfikricha, aksentuatsiya – buharbirinsongaxosbo‘lganba’zibirindividualxususiyatlarning “kuchayibketishi” bo‘lib, temperamentvaxarakterxususiyatlariningaksentuatsiyasinifarqlashmumkin.

Test-so‘rovnoma 10 tashkaladantuzilgan 88 tasavoldaniboratbo‘lib, sinaluvchidanushbusavollargabo‘lganmunosabatlarini “ha” yoki “yo‘q” tarzidaifodalashtalabetiladi. Ushbumetodikabo‘yichasinaluvchidaquyidagiaksentuatsiyatiplarinianiqlashmumkin:

- gipertim;
- xavotirlanuvchi;
- distim;
- rasmiy;
- qo‘zg‘aluvchan;
- emotiv;

- rigid;
- namoyishkor;
- sikloid;
- ekzaltir.

AksentuallashganxususiyatlarninguzarobirgalikdagikelishiK.Leongardnazariyasigaasoslanganxoldamaxsusanalizkilinadi. K.Leongardningaksentuatsiyatiplariinsonlarningtevarak-atrofdagilarbilankandaymulokotkilishlarinianiklashgaxizmatkiladivauzgacha (A.E.Lichkoningijtimoiypsixologikdezadaptatsiyatiplaridanfarkliularok) mustakilxaraktertiplarinitaklifkiladi.

1. Gipertimtip.

Butipdagiinsonlarjudamulokatchan, suzamol, mimika, pantomimikavajestlargajudaboybuladi. Ularoiladagivaishjoyidagiburchlarigama’suliyatsizligitufayliatrofdagilarbilankelishmovchilikkaboradilar. Ushbutiplagiodamlarboshkalarbilanbuladigankelishmovchiliklarniuzlarikeltiribchikaradilar, anashundaatrofdagilartanbexberishsa, xafabuladilar. Ularningijobiytomonlarixarakatchan, birorbirfaoliyatgachankok, tashabbuskor. Salbiyxususiyatlari: engiltabiat, engilxulkatvorgamoil, utaasabiy, uzma’suliyatlarigajiddiymunosabatdabulmaydilar.

- **Xavotirlanuvchantip.**

Butipdagiinsonlarmulokotgakirishimsiz, bush, uzigaishonmaydigan, mayuskayfiyatdayuruvchilardir. Judakamxolatdaatrofdagilarbilankelishmovchilikkaboradilarvaundapassivishtiroketadilar. Kelishmovchilikxolatlaridauzlarigatayanchvayordamkidiradilar, chunkiularshungamuxtojbuladilar. Kupinchaulardadustlik, uz-uzlarigatankidiykuzbilankarashkabiijobiyxususiyatlaribilankuzgatashlanadilar. Lekinuzini-uziximoyakilaolmaganligitufayli «itningkeyingioyogi» bulibyuradi. Bundayodamlarxaziluchunmanbabulibxisoblanadi.

- **Distimtip.**

Butipdagiinsonlarmulokotgatezkirishmaydigan, kamgap, pissimistikkayfiyatningustunligibilanxarakterlanadilar. Ularasosanuydautirishniafzalkuradilar, atrofdagilarbilankamdankamxolatdakelishmovchilikkaboradilar, chegaralanganxayottarzidayashaydilar. Ularuzlaribilandustlashganlarnijudakadrlaydilarvaulargabuysinishgatayyordirlar. Ijobiyxislatlari: jiddiy, pok, vijdonli, utaadolatli. Salbiyxislatlari: faolemas, fikrlashkobiliyatisust, kamxarakat.

4.Rasmiytip.

Kelishmovchiliklargajudakamxolatlardakirishadi, faolkatnashmaydi. Atrofdagilargaformaltalablarkuyib, xizmatdauzinibyurokratsifatidatutadi. SHubilanbirgasardorlikniboshkalargaosonlikchatopshiradi. Ba’zidautasaranjomliknida’vokilishbilanboshkalarninggashigategadi. Ijobiyxislatlari: pokvijdonli, saramjon, jiddiy, sinchkov, ishgaumidbilankarovchi. Salbiyxislatlari: serjaxl, kogozboz, ezma, nasixatguy, utarasmiyatchi.

5. Kuzgaluchantip.

Butipdagiodamlarmulokotgakirishimsiz, ulardamulokotningverbalvanoverbalturlarisustrivojlangan. Kupinchaularkovogisolikyuradilar, surbetlik, janjalkashlikxususiyatlarigamoyildirlar, bungauzlarishundaymuxityaratadilar. Jamoadagiinsonlarbilanchikishaolmaydilar, oiladaxukmronlar. Emotsionalturgunxolatlardakupinchavijdonli, saranjom, xayvonlarnivao‘smirlarnisevuvchidirlar. SHuningdek, emotsionalkuzgaluvchanxolatlardaserjaxl, jizzaki, uzxulk-atvoriniboshkaraolmaydiganxususiyatlargaegadirlar.

6. Emotiv (utaxissiyotli) tip.

Butipdagiinsonlar «yarimgapi»danularnitushuniboladigan, ularbilanyaxshimunosabatlarurnatadigan, tanlangan, tordoiradagiodamlarbilanmulokotdabulishnixushkuruvchilardir.

Kelishmovchiliklargakamdan-kamsababchibuladilarvabundapassivishtiroketadilar. Ichlaridakeksaklaydilar. Ijobiyxususiyatlari – mexribon, xamdard, uzgalarningmuvaffakiyatlarigasherik, uzburchlarigautasodik. Salbiytomonlari – utaxissiyotli, yiglok.

7. Rigid (uzgarmas) tip.

Ushbutipxususiyatlarigaxosodamlarmulokotgaurtachakirishimli, nasixatguy, kupinchakamgapiradilar. Kelishmovchiliklardaulartashabbuskorbulibfaolkatnashishgaxarakatkiladilar. Buinsonlaruzlarigatalabcha. Ayniksa, ijtimoiyadolatnichukurxisetadigan, shubilanbirgakunglinozik, arazchi, shubxabilankarovchi, kasoskordirlar. Ba’zidauzlarigajudaishonuvchan, xakikatguy, rashkchixamdirlar, kulostidagiinsonlargavayakinlargautatalabchandir.

8. Namoyishkortip.

Butipdagiinsonlarboshkalarbilanosonlikchamulokotgakirishibketish, sardorlikkaintilish, lavozimvamaktovlargachankoklikxususiyatlaribilantezkirishibketaolishxususiyatini namoyishkilaoladi, shubilanbirgaikkiyuzlamachilikkamoyil. Butipdagiinsonlaruzigautaishonuvchanliklarivauzlarinikattatutishlaribilankelishmo vchiliklarkeltiribchikaradilar, lekinbundafaolximoyakilaoladilar. Suxbatdoshuchunmulokotdayokimlixususiyatlari: turlivaziyatlardanchikibketishlik, artistlik, boshkalarniuzigajalbkilaolishlik. Uzidanitaruvchisifatlari: egoistlik, laganbardorlik, maktanchoklik, ishyokmaslik.

9. Sikloidtip.

Butipdagiinsonlarningkayfiyatlaritez-tezuzgaribturishinatijasida, atrofdagilargabulganmunosabatixamuzgaruvchandir. Ularshupaytdauzlarinigipertimlargauxshabtutadilar. Kutarinkikayfiyatdabulganlaridamulokotgakirishuvcha, tushkunlikkayfiyatdamulokotgakirishmaydigan, indamasxususiyatlargaegadirlar. SHundaykayfiyatdadistimtipdagilargauxshabketadilar.

10. Ekzaltirtiplar.

Butipdagiinsonlarmulokotgautakirishimli, sergan, kungilchan. Kupinchabundayodamlarbaxslashadilar, lekinbaxsniochikdan-ochikkelishmovchiliklargaolibbormaydilar. Kelishmovchilikvaziyatlardaxampassiv, xamaktivbulishlarimumkin. SHubilanbirgaulardustlarivayakinlarigagamxur, mexribonvaulargaboglanibkolganlar.

Aksentuallashganxususiyatlarningo‘zarobog‘liqlikdakelishiK.Leongardnazariyasigiasoslanganholdamaxsustahlilqilinadi. K.Leongardningaksentupsiyatiplariinsonlarningtevarak-atrofdagilarbilanqandaymuloqotqilishlarinianiqlashgaxizmatqiladivao‘zgachamustaqilxaraktertiplarinitaklifetadi. Harbirsavolgajavoblarbelgilabbo‘lingach, harbirshkalagategishlibo‘lgansavollarningbirlamchiballarialohida-alohidahisoblabchiqiladi. Ushbusavolnechanchishkalagategishliekanligiko‘rsatilgan “-“ belgisiko‘yilganraqamlar “yo‘q” javobgato‘g‘rikelsa, 1ballbilanbelgilanadi.Shkalabo‘yichahosilbo‘lganbirlamchiballarkoffitsentgako‘paytiriladi. Agarballaryig‘indisi 12 balldanoshsa, xarakteraksentuatsiyasiningnamoyonbo‘lishiko‘rinadi.

Ushbumetodikabo‘yichaolinganma’lumotlar 4-jadvaldaaksettirilgan.

Tadqiqotnatijasidaolinganma’lumotlargako‘raengnamoyonbo‘ladigantiplar – gipertim, sikloidtiplarbo‘lib, ularharakatchanlik, muloqotchanlik, ko‘pgaplik, haddanortiqmustaqillik (o‘zboshimchilik), to‘polonchilikkamoyillikbilanxarakterlanadilar. Emotivvaqo‘zg‘aluvchan(tiplaryuqoridarajadagiempatiyagaegaligihamdao‘zxulq-atvoriniboshqarishdagiqiyinchiliklarbilanxarakterlanadi (4-rasm).

Sinaluvchio‘smirlarningijtimoiypsixologikdezadaptatsiyako‘rsatkichlari

.r.	Aksentuatsiyatiplari	Ko‘rsatkichlar (46nafar)

		qizlar		O‘g‘ilo‘smirlar	
		afar	foiz	nafa r	foiz
.	Gipertimtip		11	4	9
.	Rasmiytip		4	-	
.	Emotivtip		4	1	2
.	Rigid (o‘zgarmas) tip		9	5	11
.	Xavotirlanuvchantip		4	2	4
.	Sikloidtip		11	2	4
.	Namoyishkoronatip		11	4	8
.	Qo‘zg‘aluvchantip		7	2	4
.	Distimtip		2	-	-
0.	Ekzaltirtip		2	-	

Sinaluvchilarningijtimoiypsixologikdezadaptatsiyako‘rsatkichlari

Olinganfoizlarning 100 danortiqligibarchaholatlarda 2 yoki 3 tadanijtimoiypsixologikdezadaptatsiyamavjudligibilantushuntiriladi. Bittasinaluvchidaaksentuatsiyaningdistimtipiustunlikqiladi.

Xarakteraksentuatsiyasiningdistimtipiuchunxarakterlixususiyatg‘amginlikbo‘lib, ulardapessimistikkayfiyatustunlikqiladi.

2.**3. Oiladao‘smirlardadezadaptatsiyaxolatlarinioldiniolishbo‘yichapsixoprofilaktikishlarmazmunvamoxiyati**

Psixologikprofilaktika – oiladasalbiytusdagishaxslararomunosabatlarningshakllanishi, konfliktlar, shaxstaraqqiyotidasodirbo‘lishimumkinbo‘lganharqandayog‘ishlar-ningyuzagakelishigayo‘lqo‘ymaslik, ularningoldiniolishgaqaratilganpsixologiktad-birlarniqamrabolganpsixologiyaningsohasidir.Oiladatarbiyalanayotgano‘smirlarmuammolaribilanshug‘ullanadiganijtimoiy-psixologikxizmatmarkazlariasosanularbilandiagnostikvapsixokorreksionyo‘nalishlardaisholibboradi.

Diagnostikyo‘nalishdagiishlaro‘zichigaquyidagivazifalarniqamraboladi:

- O‘smirpsixiktaraqqiyotidasodirbo‘layotganmuammolar, chekinishlarvaularningaslsabablarinidiagnostikausullariyordamidaaniqlash;
- O‘smirnormaltaraqqiyotijarayonidaaniqlanganmuammolarijihatlarvaularnibartaarfetishbilanbog‘liqishlar;
- O‘smirpsixiktaraqqiyotidagipatologiyalarvaularniqismanbo‘lsa-dabartarafetish, kelibchiqishsabablariniota-onagabildirishhamdahamkorlikdao‘smirgayordamberishchoralarinibelgilash.

O‘smirsalomatligivauningxastaliklarinipsixikhayotgaaloqadorligibevositaekanliginianiqlaganpsixolog – maslahatchiota-onabilanbirgalikdamuammoningechiminiizlaydivabubilanoilamuhitiniyaxshilashgahissaqo‘shadi.

O‘smirlaro‘rtasidaolibboriladiganprofilaktikishlarasosanavvaldanbelgilanganrejabo‘yichaamalgaoshiriladi. Profilaktikaningmaqsadi – o‘smirdaanomalholatlarningoldiniolishdir. Albattabundahampsixologmutaxassispsixodiagnostikvositalardanfoydalandi,

lekinuningvazifasiengavvaloo‘smirdaro‘yberishimumkinbo‘lganpatologikjarayonlarningoldiniolishdir. CHunkioilaviynizolar, oilaviymunosabatlarningizdanchiqishishuoilamuhitidatarbiyalanayotgano‘smirning asabtizimiga, psixologikrivojlanishigasalbiyta’sirko‘rsatadi.

Oilasidamuammobo‘lgano‘smirlaro‘rtasidaolibboriladigankorreksion-tuzatishbilanbog‘liqchora-tadbirlarhamdiagnostikamaliyotbilanbirgalikdaamalgaoshiriladi. Bundadiagnostikaorqalianiqlanganxulqdanchekinishholatlario‘smirningyoshi, oilaviysharoiti, qiziqishvaiqtidoriinobatgaolinganholadmalakaliamaliyotchipsixologtomonidanamalgaoshiriladi. Bundabevositao‘smirongivafikrlashtarzigata’sirko‘rsatiladi, shuninguchunbundaytadbirlaro‘smirlaro‘rtasidao‘tkaziladi.

Ota-onalarbilanpsixologik-pedagogikprofilaktikaishlarioiladaeryokixotintomonidanbir-birlariganisbatannoo‘rin, beshavqatmunosabatlarsodiretilgandaamalgaoshiriladi. SHuninguchunamaliyotchipsixologengavvaloer-xotinlarningqaybiriko‘proqaybdorvaqaysibirininginsoniysha’nivahuquqlaripaymoletilganinianiqlashidarkor. S.Kovalevningfikricha, nizokasher-xotinlarningdastlabkimuloqotdapsixologgaberganma’lumotlarihardoimhamhaqqoniy, ob’ektivbo‘lavermaydi. Psixologxizmatidanfoydalanishniistaganshaxsningo‘zimuammonianiqnimadaekanliginibayonetolmaydi. Masalan, eridannoliganxotinerningqaydarajadanohaqligiyokinimasababdanundanko‘ngliqolganliginianiqaytibberolmaydi. Ayniqsa, bundayholatlardanizolivaziyatnikeltiribchiqargan “aybdor” o‘smirbo‘libchiqsa, ikkalatomonhamo‘zichahaqvaularningikkisinijanjallashishgaturtkibo‘lganomilularningfarzandinisevishibo‘libchiqadi.

RusolimiV.V.Stolinpsixologikxizmatmarkazlariganorozilikbilanmurojaatqilganota-onalarningshikoyatlarimazmuninio‘rganganvaularnitoifalargabo‘lgan:

1. O‘smirfarzandidantashvishlanganota-onaningmurojaati.

Aslidaba’zimurojaatlaro‘rinsizbo‘lib, ota-onaningortiqchajonsarakligi, xavotirchanligitufaylikelibchiqadi, ularharehtimolgaqarshibolsiniparvarishlash, tarbiyalashgaadashibketmaslikdanqo‘rqibpsixologqabuligakeladi.

2. Shikoyatli murojaatota-onaningo‘smirgamunosabatiningo‘zidankelibchiqadi. Chunki aslidao‘smirota-onaishoraqilayotgantashvishlardan, nuqsonlardanxolibo‘ldai. Masalan, onaningfikricha, o‘smirsiuniyoqtirmaydi, uningaytganlariniqilmayapti, aslidauningo‘zio‘smirgaetarlivao‘rinlimehrberolmaydi.

3. Shikoyat qismanyokimutloqasosli, chunkio‘smirdahaqiqatanhamota-onaga, yaqinlariga, yaxshiko‘rgannarsalariganisbatannoto‘g‘rimunosabatshakllanaboshlaganyokiancha danbuyonnamoyonbo‘lmoqda. Bunuqsonlarasosanota-onavao‘smiro‘rtasidagimunosabatlargaaloqadorligipsixologaniqlaydi.

4. O‘smirxulqidagiog‘ishlarvaulargabohliqxatti-harakatlarota-onanijiddiytashvishgasoladi. Lekinbundayholatumumanoilaviyo‘zaromunosayuatlarningdarzketganliginioqibati bo‘lishimumkin. Buodatdao‘smirningota-onasibilannormalmunosabatdaekanliginiko‘rsatadi, lekinxulqdaginomuvofiqliklaro‘smirningo‘qishi, intizomi, maktabdagiburchlarinito‘labajarmayotganligibilanbog‘lanadi.

5. O‘smirningota-onasibilanmunosabatiyomonliginingsababi – asosankattalarningo‘smirganisbatanadolatsizligioqibatihisoblanadi. Bundayholatlardahaqiqatanhamo‘smirningpsixologiyasidajiddiyo‘zgarishlarvamua mmolarbo‘ladivaota-onaningshikoyatijiddiypsixologiktuzatishishlarinitaqozoetadi.

Psixologikbilimlardanfoydalani-ladiganharqandaysohadakonsultatsiyaisholibborishningasosiyshaklisifatidaqo‘l-laniladi. Psixologikkonsultatsiyapsixologikko‘makkamuhtojbo‘lganinsonbilanto‘g‘-ridan-to‘g‘ri, yuzma-yuzholatdaisholibborishnitalabetadi. Bupsixologikxizmatningsifatlivasamaralibo‘lishiningasosidir.

Ommaviyaxborotvositalariorqalipsixologmutaxassislarishtirokidataqdimetilayotganteledasturlar, bosmaOAVdailovasifati-dakeltirilayotganpsixologiktestlar, so‘rovnomalarhamishahamkutilgannatijaniber-masligi, hattoteskarinatijaberishimumkin. CHunkiharbirinson, uninghayottarziin-dividuallikkasbetib, bir-birinitakrorlamaydi.

Konsultatsiyao‘zidakasbgayo‘naltirishniham, pedagogikvaishlabchiqarishsohalari-dagikadrlartayyorlashniham, rahbarxodimlarmalakasinioshirishjarayoninihamifo-dalashimumkin. Lekinbizningcha, hozirgikundapsixologikkonsultatsiyao‘ziningoila-viyvashaxsiymuammolaritufaylipsixologgamurojaatqilishgamajburbo‘layotganin-sonlarganisbatanko‘proqqo‘llanilmoqda. Busohao‘znavbatidaturliyo‘nalishlarniqam-rabolganbo‘lib, ularsirasigaquyidagilarkiradi:

• turmushqurish, umryo‘ldoshitanlashborasidakonsultatsiyaberish;

• er-xotinlikmunosabatlariyuzasidankonsultatsiyao‘tkazish;

• yoshlarningyangihayottarzigamoslashishjarayonidapsixologikyordamberish;

• oilaviyhayotdagiturlixildagiinqirozlidavrlardapsixologikyordamberish;

• ota-onavafarzandlar, er-xotinvaqaynona-qaynota, kelin-kuyovvayaqinqarindosh-laro‘rtasidagimunosabatlaryuzasidankonsultatsiyao‘tkazish;

• tarbiyasiqiyinhamdaiqtidorlifarzandlarinitarbiyalashdaota-onalargayo‘l-yo‘-riqlarko‘rsatish;

• oiladaog‘irsurunkalibemorbo‘lganyokioilaa’zolaridanbiriningvafotetganva-ziyatlardakonsultatsiyaberish;

• tarkibidanogiron, imkoniyaticheklangana’zolarmavjudbo‘lganoilalargapsixolo-gikkonsultatsiyaberish.

Psixologikkonsultatsiyaasosanshaxslararomunosabatlarbilanbog‘liqturliko‘ ri-nishdagipsixologikmuammolargaegainsonlarqiyinchiliginibartarafetishgayo‘nalti-rilganfaoliyatbo‘lib, bundata’sirko‘rsatishningasosiyusulisifatidama’lumbirshakldatashkiletilgansuhbattanlanadi. Psixologikkonsultatsiyaengavvalomijozningboshqalarbilanbo‘ladiganshaxslararomunosabatlarinitubdanqaytatashkiletishigayo‘-naltirilganbo‘ladi.

Psixo-logikkonsultatsiyaningbirqatortamoyillarimavjudbo‘lib, psixologmutaxassisningulargarioyaqilishisohaganisbatanodamlardaijobiy, ishonchgaasoslanganmunosabatningshakllanishigasababbo‘ladi. SHulardanbirinchisimijozganisbatanxayrxohlikru-hidagimunosabat. Psixologikyordamilinjidakelganmijozgatanqidiymunosabatdabo‘-lish, undagihimoyamexanizminingishlayboshlashiga, oqibatdamijozvakonsultanto‘r-tasidapsixologikto‘siqlarhosilbo‘lishigasababbo‘ladi. Konsultantmijozgaqandayyashashniemas, balkiqandayyashashlozimliginio‘zicha, imkoniyatlaridankelibchiqqanhol-damustaqiltanlashnio‘rgatishi, unganisbatano‘zmunosabatlaridaxayrixohlikniifoda-layolishilozim.

Ikkinchitamoyil – bumijozningshaxsiyqadriyatlarivame’yorlarigayo‘nalganlikta-moyili.

Psixologikkonsultatsiyajarayonidakonsultantumumijtimoiyqonun-qoida-lar, me’yorlargaemas, balkimijozningo‘zhayotiyme’yorlari, qadriyatlaridankelibchiqqanhamdamijoz “Men”inihurmatqilganholdaisholibborishimaqsadgamuvofiq. Agarkonsultantmijoznitarbiyalashgaharakatqilaboshlasa, mijozbeixtiyorsuhbatniochiqvasamimiydavomettirishgaqarshilikko‘rsatishi, “meningoilaviyvaziyatimboshqalar-nikidanfarqqiladi”, “menboshqachaoilaviysharoitdao‘sganman”, “sizmenitushunmayap-siz” tarzidapsixologfikrigae’tirozlarbildiraboshlashimumkin.

Buesamuammoningaslsababinianiqlashgaqaratilgankonsultativsuhbatningmaqsadig amutlaqozidhi-soblanadi.

Insonlarningkonsultantxizmatigamurojaatqilishdarajasiningo‘sishigayanabi rsababbo‘libhisoblanuvchikeyingitamoyilbumutaxassistomonidanmaxfiylikningta’-minlanganligidir. Chunki, insonshaxsivahayotidagikamchilik, nuqsonlar, shaxsigaoidsirlarmaxfiyliginingta’minlanganligiijtimoiy-psixologikkomformliliknita’-minlaydi. R. JorjvaT. Kristianimaxfiylikningikkidarajasinifarqlaydi. Bi-rinchidarajamijozhaqidagima’lumotlardankasbiyfaoliyatdafoydalanishdama’lumch egaralargaamalqilishdanamoyonbo‘ladi. Zero, harbirkonsultantmijozhaqidagima’-lumotlardanfaqatginakasbnuqtainazardan, shaxsinioshkorqilmasdanfoydalanishlarizarur. Konsutantningbundayma’lumotlarniboshqamaqsadlardatarqatishgahaqqiyo‘qvaular ningixtiyorsizravishdatarqalibketmaslikchoralariniko‘rishilozim. Maxfiylik-ningikkinchidarajasimijozhaqidagima’lumotlarningmaqsadlifoydalanilishibilanbog ‘liq. Bundayhollardamijozhaqidagima’lumotlardanuningruxsatiolingantaqdirdaer-xotin, ota-onavafarzandlaro‘rtasidagimuammolarniechishdafoydalanishmumkin.

Psixologikkonsultatsiyaningyanabirasosiytamoyilimijoznio‘zmuammolari, shaxs-lararomunosabatlarvao‘zhayotidagiqiyinchiliklargaturlinuqtainazardanqarashgao‘r-gatishdir. Shuo‘rindata’kidlabo‘tishjoizki, psixologikkonsultatsiyadaasosiye’tiborshaxsomiligaqaratilishilozim. Lekinbumijozga “faqato‘zinio‘ylash, egoizm, egotsen-trizmnitarg‘ibetishkerak” deganiemas.

Mutaxassislarningsohagaoidg‘arbadabiyotlari-danto‘g‘ridan-to‘g‘ri, mentalitetgamoslashtirishlarsizfoydalanishlariyokinoto‘g‘rital-qinetishlarinatijasidaushbuholatlarkelibchiqishimumkin. Bungayo‘lqo‘ymaslikuchunesapsixologkonsultantdano‘zsohasibo‘yichamilliyment alitetgayo‘g‘rilgankattabilimvatajriba, kengdunyoqarash, professionalizmtalabetiladi.

Ko‘pinchamijozmuam-molariningasosiysababchisio‘ziekanliginianglamaydivashuninguchunxulq-atvori, xatti-harakatlarinimaqsadgamuvofiqtarzdanazoratqilolmaydi. Insongabundayhol-lardata’sirko‘rsatishasosiyshaklimijozningboshqakishilargavaularbilanmuomala-munosabatiganisbatanshakllanganustanovka, anglanganvaanglanmaganyo‘l-yo‘riqlari, mayllar, stereotiplarinio‘zgartirishtarzidaifodalanganima’qul.

Suhbatdavomidami-jozvaziyat, muammolarinikengqamrovdabaholashimkoniyatigaegabo‘lishilozim, aksholdauningo‘ziniqiynayotganmasalalarbo‘yichaadekvatqarorqabulqilaolishiqiyinbo‘ladi. Psixologgamurojaatqilayotganshaxsko‘pinchapsixologiyato‘g‘risidahardoimhamto‘-liqvato‘g‘ritasavvurgaegabo‘lavermaydihamdao‘zigaqandayyordamkerakligini, uqayshakldaberilishilozimliginitushunmaydi. Ba’zan, turmusho‘rtog‘ibilanmunosabatlar-damuammolivaziyatlargatez-tezduchkelganliginatijasidakonsultatsiyagamurojaatqilganmijozmurojaatningaslsababinio‘zihamanglamaganbo‘ladi, shaxsiymanfaatlarbilanoilaviymanfaatlarniuyg‘unlashtiraolmaydivaularniro‘yobgachiqarishdato‘siq-largauchraydi. Bukabimijozlarmalakalikonsultantyordamigaehtiyojsezadilekin, ay-nanqandayyordamkerakekanliginiizohlabberaolmaydi. SHuninguchunhambirinchiuch-rashuvdamuammoningaslsababablinimadaekanligigaoydinlikkiritibolishzarur.

Mijozlarningpsixologdankutayotganyordamlariko‘pinchanoadekvat, norealbo‘lib, ha-yothaqiqativamunosabatlarmantig‘igazidkeladi (mijozmasalan, psixologningyordami, xatti-harakatinatijasidabirorkishiboshqasiniyaxshiyokiyomonko‘ribqolishini, yil-lardavomidashakllanganoilaviymunosabatlardagio‘zarotushunmovchiliklarnibiryokiikkiuchrashuvdahalqilishnitalabqilishimumkin).

Shuninguchunaksariyathollardamu-rojaatqilganshaxsbilanbirinchiolibboriladiganishpsixologikkonsultatsiyayorda-

midanunimaolishimumkinliginitushuntirishbo‘ladi. Psixologgadastlabmurojaatqilganshaxshayotiymuvaffaqiyatsizliklaridauningo‘zimas’ulliginivabirornatijagaerishishiuchunpsixologhuzurigabiryokibirnechatashrifetarli bo‘lmasliginianglaga-nima’qul. Bundanmijozdarholjiddiyroqyordamso‘rashiehtimolibor, deganxulosake-libchiqmaydi – ukeyinroqyordamso‘rashiham, umumanko‘makso‘ramasligihammumkin. Asosiysi, kishiningpsixologbirormasaladaungayordamko‘rsatishiimkonigaegaekanli-ginitushunishidir. SHuninguchunmijozningmutaxassisvauningmalakadarajasi, o‘zso-hasidaerishganyutuqlarihaqidama’lumotgaegabo‘lishijudamuhimhisoblanadi.

Konsultantamalqilishilozimbo‘lgantamoyillardanyanabiribumaslahatberishda-giehtiyotkorliktamoyili. Oilaviypsixologikkonsultatsiyabo‘yichataniqliolimlardanYU.E. Aleshinabumasalagajudajiddiymunosabatdabo‘lib, maslahatberishniumumanmanetadi. Vabunga “boshqalargakafolatlaganmaslahatberishmumkinemas, chunkiharbirkishininghayotio‘zigaxosvatakrorlanmas” deyaizohberadi. Konsultatsiyajarayo-nidamaslahatmijozniqo‘llabquvvatlash, hamdardlikbildirish, mijozongidama’naviyqarashlarnifaollashtirishmaqsadlaridaberilishimumkinvautanqidiyifodagaegabo‘lmasligikerak. Aksholdamijozo‘zinihayotiyvaziyatlardakompetentsizdebhisoblayboshlaydivabuuningqat’iyqarorgakelishigaxalaqitqiladi.

Psixolog-konsultanthamboshqasohavakillarisingaribirqatorshaxssifatlari, burchvamajburiyatlargaegabo‘lib, psixolog-konsultantshaxsigaquyidagitalablarqo‘-yiladi:

1. Mijozlardagiturlixildagishaxsindividualxususiyatlarganisbatanyaxshi-yomongaajratmaganholdamunosabatdabo‘laolish;
2. Mijozhissiy-emotsionalholatiganisbatanjudaziyrak, sezgirbo‘lish;
3. Vaziyatdanchiqaolish;
4. Sabr-toqatvao‘zhissiyotlariniboshqaraolish;

5. Mehribonlik, samimiylik, g‘amxo‘rlik;
6. Kuzatuvchanlik, voqea-hodisalarnioldindanko‘raolishvah.k.

Qolaversa, oilaviymunosabatlaryuzasidankonsultativxizmatko‘rsatishdakonsultatsiyaob’ektiningjins, yoshxususiyatlari, milliymansubligikabijihatlarhisobgaolinishihamjudamuhimhisoblanadi. Oilagapsixologikyordamko‘rsatishdasanabo‘tilganjihatlar, tamoyillargamutaxassistomonidanalohidae’tiborqaratilishivaamalqilinishiinsonlardasohagabo‘lganonglimunosabatnishakllantiradi. Buesa, o‘znavbatida, sog‘lomjamiyatrivojiuchunmuhimomilbo‘libxizmatqiladi.

BOBBO‘YICHAXULOSALAR

Harqandayoiladao‘zaromunosabatlaridanizolivaziyatlarningyuzagakelishimuqarrar. Lekinshunizolarningxarakteri, ularningoqibatlarigako‘raturlioilalarvaulardagioilaviymunosabatlarbir-biridanfarqlanadi.

Muvaffaqiyatlioilalardaginizolarbiriktiruvchidirvamuvaffaqiyatsizoilalardaginizolarajratuvchixususiyatgaega.

Oilaviynizolarnikelibchiqishsabablariturlichabo‘lishimumkin , Psixologikprofilatikaningasosiymaqskadio‘smirxulqidaijtimoiydezadaptatsiyaxolatlarinioldiniolishgaqaratilganbo‘lib, o‘smirnishikastlantiruvchivaziyatlarganisbatanmunosabtnio‘zgartirish, konstruktivxayotiyvamaqsadlarqo‘yishgayo‘naltirishdaiborat.Tadqiqotnatijasidaolinganma’lumotlargako‘raengnamoyonbo‘ladigantiplar – gipertim, sikloidtiplarbo‘lib, ularharakatchanlik, muloqotchanlik, ko‘pgaplik, haddanortiqmustaqillik (o‘zboshimchilik), to‘polonchilikkamoyillikbilanxarakterlanadilar.

Emotivvaqo‘zg‘aluvchan(tiplaryuqoridarajadagiempatiyagaegaligihamdao‘zxulq-atvoriniboshqarishdagiqiyinchiliklarbilanxarakterlanadi

Xulosa

Dezadaptatsiyaxolatlarikeltiribchiqishidao‘smirlaroilaviyanamneziningog‘irlashuvi: noto‘liqoilalarvaoiladantashqaridatarbiyalanishlik, ko‘pichuvchiota, ota-onalardanbiriningruhiykasalligi, oiladagidisgarmonikmunosabatlarvakelishmovchiliklar, bolalikdao‘smirgaota-onaningnoto‘g‘rimunosabati, psixopatologiyadarajasiningchegaraviyyokiyuqoriligibilanfarqqilishadiKo‘pxolatlaro‘smirningijtimoiydezadaptatsiyaxolatlarinibartarafetishdaoilaviytarbiyametodlarinio‘rganish, ota-onalargaoilaviymunosabatlardao‘zgartirishkiritish, qandaydiryangiliklarolibkirish,oilaviytadbirlarnibirgalikdao‘tkazishmaqsadgamuvofiqdirPsixologlaroilaniemotsional ыo‘gonidebbejizatamaganlarO‘smirlarxulыidadezadaptatsiyaxolatlarinikeltiribchiыaruvchixususiyatlargakuyidagilarnikiritishmumkin:

O‘smirlardadezdaptatsiyaxolatlarinishaklanishomilisifatidaquyidagilarko‘rsatiladi.

1. Oiladailiqemotsionalmunosabatlarningetishmasligi(hammanarsagaegasan. Sengayananimakerak?).

2. O‘smirlarnihaddanziyoderkalatibyuborish, istaklarinitezkorbajarish. Arzimagancheklashlaro‘smirlardasuitsidalmoyillikpaydobo‘lishigaolibkelishimumkin (yoqtirgankiyimi, ota-onasigayoqmasligi,va’daqilingantelefonningqimmatmarkasidansotibolibbermaganliklarivah.).

3. Oiladaota-onalaro‘rtasidagisurunkalinizolarotaningalkogolmoddalariningiste’molqilishi, ikkinchinikohiningbo‘lishligi, xonadondao‘g‘ilfarzandningyo‘qligi.O‘smirningbuvaziyatlarnituzatishgaojizligi.

4. Ota-onalartomonidano‘smirxulqinidoimiynazoratqilishgaintilish.

5. O‘smiruchunahamiyatlibo‘lgan, sevganinsonibilanmunosabatlariota-onalartomonidanqat’iyanqabulqilinmaganligi (mahalladasharmandaqilding, senkabifarzandningboridanyo‘g‘iafzal,yanao‘shahaqidabirorgapeshitsam, o‘zimsenio‘ldiraman... ,)

6. O‘smirningmuvaffaqiyatlariyokimuammolariganisbatanoilaa’zolariningbefarqligi.

Tadqiqotasosidaqo‘lgakiritilganma’lumotlarasosidaquyidagiamaliytavsiyalarniberishmumkin:

- ota-onalaro‘smirlarbilanbo‘ladiganmunosabatlaridaularningyoshvaindividualxususiyatlarinihisobgaolish;
- o‘smirlarbilanmunosabatlardaavtoritaruslubdanvozkechib, o‘zarobir-birinitushunishgaerishish;
- o‘smirlarningota-onalaribilanpsixologikoqartuv – tashviqotishlariniolibborish;

- “ota-ona – farzandmunosabatlari “ niyaxshilashuchunota-onalarbilantreningmashg‘ulotlario‘tkazish;

- o‘smirlarbilan “shaxsnirivojlantirish” bo‘yichapsixokorreksionvapsixologikmaslahatishlarinitashkiletish.

Foydalanilganadabiyotlarro‘yxati

1. .AbuAliibnSinoTibqonunlari.5jildliksaylanma.4-jild.T.,1993.
2. .AbuNasrForobiy. Fozilodamlarshahri.T.,1993.
3. BelichevaS.A. Etotopasnыyvozrast. M., 1992.
4. .BojovichL.I. Lichnostieyoformirovanievdetskomvozraste. M.,1968.
5. .VigotskiyL.S. Razvitievыsshixpsixicheskixfunksiy.M.,2001.
6. GippereyterYU.B. Obo‘atsyasrebenkom. Kak? M.,2005.

7. .KarimovI.A. BarkamolavlodO‘zbekistontaraqqiyotiningpoy devori. T., 1997.

.KarimovI.A. Barkamolavlodorzusi. T.,2000.

8. KarimovaVM “ Oilaviymunosabatlarpsixologiyasi “ ToshkentFan 2006

9. .KolmjanovskiyA.E. Roldetsko-roditelskixotnosheniyvnervnopsixicheskomzdoroverebenka. M.,2003.

10. .KonI.S. Psixologiyaranneyyunosti. M.,1999.

11. .LisinaM.I. Obshenie, lichnostipsixikarebyonka. M., 2001.

12. .KochetovA.I., Versinskayan.n. Rabotastrudnымidetmi. M.,1996.

13. .KamilovaN.G. Muammolio‘smir: tashxis, tadkikotmetodlari. T.,2004.

14. .KuzmishinaT.L.Povedeniedeteyvsituatsiyaxdetsko-roditelskogokonflikta. VP, 2007,№1.

15. .LichkoA.E. Psixopatiiiaksentuatsiixarakteraupodrostkov. L.,1993.

16. 17.MendelevichV.D. Psixologiyadeviantnogopovedeniya. SPb.,2003.

17. 18.NurmuxamedovaL.SH. SHarqmutafakkirlarioiladafarzandtarbiyasito‘g‘risida. Halkta’limi. №4. T., 2004.

18. .ObuxovaL.F. Vozrastnayapsixologiya. M..2004.

19. .RaxmanovaD.R. O‘smirlardako‘rqinchdeterminatsiyasixususiyatlariningturlivaziyatlardarivojlanishi . Avtoreferat. T., 2004.

20. .Roditeliideti. Psixologiyavzaimootnosheniy. Pod.red.E.A.SavinoyiE.O.Smirnovoy. M., 2003.

21. .ReanA. Razvitieisotsializatsiyalichnostivseme. M.,2003.

23.RogovI.E. Nastolnayaknigaprakticheskogopsixologa.M.,2006.

24.SalaevaN. Xorazmoilalariningetnopsixologikxususiyatlari. Avtoreferat..nomzodlikdisser. T.,2002.

25.SalaevaM.S. O‘zbekoilalaridaota-onavafarzandlaro‘zaromunosabatlariningijtimoiypsixologikxususiyatlari.Avtoreferat.T.,2002.

26.Semyavpsixologicheskoykonsultatsii. Pod.red.BodalevaA.A., StolinaV.V. M.,1999.

27.SmirnovaL.A. Psixologiyarebyonkaipodrostka. M.,1996.

28.PrixojanA.M., TolstыxN.N. Podrostokvucheniiijizni. M..1990.

29.ReanA.A. Xarakterologicheskieosobennostipodrostkov-delinkventov.VP, 1991,№4.

30TursunovaNozimaxonOtabekqizi”O‘smirlikdavridaxarakteraksentuatsiyasiningshakllanishigaoilaviymunosabatlarta’siriningpsixologikxususiyatlarimavzusidagibitiruvmalakaviyishiToshkent 2013 y

31.To‘xlievB. YusufHosXojib. Qutadg‘ubilig.T.,1998.

32.UmarovaM.M. O‘smirlardaoilaviyqadriyatlarto‘g‘risidagitasavvurlarshakllanishiningijtimoiypsixologikshart-sharoitlari.Avtoreferat,T.,2004.

33.FayzievaM.X. Oilabarqarorligidashaxslararomunosabatlarta’siriningijtimoiypsixologikxususiyati. Avtoreferat. T.,2005.

34.EydemillerE.G., YustitskiyV. Psixologiyaipsixoterapiyasemi. SPb., 1999.

35QadirovaA.T. O‘smirlardaoilaviynizolarto‘g‘risidaijtimoiytasavvurlarningshakllanishi. Avtoreferat, T.,2006.

36.G‘ozievE.G‘.Psixologiyatarixisahifalari. T., 2006.

37.G‘ozievE.G‘.Umumiypsixologiya. T., 2002.